

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Pärandtehnoloogia õppekava

Anu Pink

**Silmuskoeliste sukkade ja sokkide kudumise tehnoloogilised võtted, nende
muutumine ja paikkondlikud erinevused 19.-20. sajandi Eestis**

Magistritöö

Juhendaja: Kristi Jõeste, MA

Rahvusliku käsitöö osakond,

Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia

Viljandi 2013

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	5
1. SUKAKUDUMISE AJALUGU JA TAUSTINFORMATSIOON	8
1.1. Kasutatud kirjandus	8
1.2. Lühike ülevaade sukakudumisest ajaloost.....	9
1.3. Esimesed Eestist leitud silmuskoelised esemed, Eesti sukakultuur	15
2. UURIMISMETOODIKA JA ALLIKAD	19
2.1. Tehnoloogia ja töövõtete uurimine muuseumiesemete kaudu	21
2.2. Valim	22
2.3. Andmete kogumine ja süstematiseerimine	23
3. TEHNILISED VÕTTED SUKALE KUJU ANDMISEKS.....	25
3.1. Kasvatusvõtted	25
3.2. Kahandusvõtted, nende territoriaalne levik ja muutumine ajalises lõikes.....	25
3.2.1. Pooletahiline kahandus	26
3.2.2. Ühetahiline kahandus	28
3.2.3. Pooleteisetahiline kahandus.....	28
3.2.4. Kahetahiline kahandus.....	29
3.2.5. Kolme- ja neljatahiline kahandus	29
3.2.6. Muhu <i>võngeline</i> kahandus	29
4. KANNAKONSTRUKTSIOONID.....	34

4.1. Kannatüüpide nimetamine ja süsteemne jaotamine.....	34
4.2. Kannatüüpide kirjeldused ja levikualad	38
4.2.1. Kannata sukad	39
4.2.2. Kogemata kand.....	40
4.2.3. Ringselt kootud kannad	41
4.2.4. Kiilkannad	43
4.2.5. Lühikese lakaga kogemata kand.....	45
4.2.8. Nelinurkne kiiluta kand	51
4.2.9. Saksakand	52
4.2.10. Südamekujuline kand	55
4.2.11. Kihnu kand	56
5. SUKA OTSA KONSTRUKTSIOONID	57
5.1. Otsakahanduste süstematiseerimine	57
5.2. Külgedelt kahandatud sukaotsad	59
5.3. Ümara kujuga sukaotsad.....	60
6. ERILISE KONSTRUKTSIOONIGA SUKAD	62
6.1. Tahkuranna meeste <i>kengasukad</i>	62
6.2. Jüri sukad.....	64
7. EESTI SUKKADE TEHNOLOOGIA VÕRDLUS NAABERMAADEGA	66
8. KOKKUVÕTE UURIMISTULEMUSTEST	70

9. KANNA JA -VARBAKONSTRUKTSIOONIDE ÕPETAMISE METOODILISED VÕIMALUSED.....	74
KOKKUVÕTE	76
KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD	78

SISSEJUHATUS

Olen tajunud, et selle uurimistöö teema tekitab hämmastust. Uurida 21. sajandil sukakandade kudumise tehnoloogilisi erinevusi ei näi sobituvat meie tehnilisse kaasaega, mil sokke koovad masinad ja käsitsi kudumine tundub paljude meelest olevat pigem pensionäride ajaviide kui mõistlik uurimistöö teema. Kuid silmuskudumisele ja sellega seonduvale võib olla ka teine vaatenurk. Selle valdkonnaga tihedamalt kursis olevad inimesed teavad, et Eesti silmuskudumiskultuur, mis toetub eelkõige siinsetele 19. sajandi kudumitele, kogub tuntuks ja äratub järjest rohkem imetlust kogu maailmas. Selle konkreetseteks tõenditeks on näiteks käesoleval kevadel Viljandis toimuv rahvusvaheline kampsunikonverents, Haapsalu salli kudumist õpetava raamatu „The Haapsalu Shawl“ jõudmine Ameerika suurima käsitööraamatute müüja Unicorn Books käsitööraamatute TOP 50 esikohale 2010. aasta algul, Muhu käsitööd tutvustava raamatu „Designs and Patterns from Muhu Island“ populaarsus mitmetes maailma riikides, järjest enam hoogu koguv käsitööturism ja meie kõrgetasemelise kudumistöö müümine ka väljaspool Eestit. Eesti kudumiskultuuri peetakse eriliseks ja tutvustamist väärivaks. Enamik rahvuslikke kudumistavasid käsitletavatest populaarteaduslikest artiklitest ja raamatutest ei jäta puudutamata väikese Eesti kudumeid (Nargi 2011, lk 143-150; Bush 1994, lk 33-39; McGregor 1984). Tuleb tõdeda, et viimase 15 aasta jooksul on oma osa selle populaarsuse kujunemisel ka käsitööraamatute autoril ja Eesti kudumeid tutvustaval Ameerikas elaval Nancy Bushil.

Aga milline oleks Eesti kudumismaastik siitpoolt vaadatuna? Tänu sellele, et Eesti koolisüsteemis on säilinud käsitööõpetus ja selle hulka kuulub ka silmuskudumine, on kudumisoskus meil võrreldes muu maailmaga väga laiapõhjaline. Kududa on proovinud või oskavad mingil tasemel kõik naised. Meil on tuhandeid inimesi, kes peavad kudumist oma hobiks. Suureneb huvi vanade kudumite vastu, püütakse kududa sama peenikeste varrastega ja samu mustreid kui 150 aastat tagasi. Sellest kõigest annavad tunnistust sajad kudumisblogid ja kudujaid koondavad internetikeskkonnad. Seda kummalisem tundub, et meil pole ühtegi etnoloogi, arheoloogi ega tekstiiliuuriijat, kes oleks silmuskudumise tehnoloogia temaatikaga süvitsi tegelenud. Enamik varasematest Eesti ala silmuskudumist käsitletud töödest (Manninen 1927; Konsin 1972) on keskendunud eelkõige esemete välimuse kajastamisele ning jätnud

silmuskudumise tehnoloogilised nüansid tähelepanuta. Mitmed hilisemad uurimused (Summatavet 2010; Tomberg 2004) seavad kudumite disaini kõrval kesksele kohale sotsiaalsed pärimuslikud aspektid ja esemete tähendusliku tausta, kuid konkreetsed töövõtted jäävad ka neis töödes põhjalikumalt avamata. Meie suurepärasest silmuskudumise pärandist ongi tehnoloogia seisukohast esimesena kõige sügavamalt püüdnud kajastada ehk eelpool nimetatud Nancy Bush, niivõrd, kui see nii kaugel elaval ja keelt mitte tundval inimesel võimalikuks on osutunud.

Otseseks tõukeks selle töö alustamisel sai 2009.–2010. aastal raamatu „Meite Muhu mustrid“ tarvis Muhu sukkade uurimisel tehtud avastus, et sealsete sukkade puhul on kasutatud mitmeid tehnoloogilisi võtteid, mida polnud seni kirjeldatud üheski kirjalikus allikas ning mida ka tänapäeva Muhu kudujad enam ei tundnud. Tekkis huvi selle vastu, kui palju on meie kudumite ammu märgatud kauni disaini kõrval tehnoloogilist loomingulisust ja mitmekesisust, mis on seni paraku täiesti tähelepanuta jäänud. Õhus rippus küsimus, kas suudame oma käelist pärandikultuuri säilitada ja edasi arendada, kui toetume üksnes värvide-mustrite visuaalsele köitvusele ning soovile mõista esemete sotsiaalset või märgilist tähendust, sealjuures jättes uurimata ja kajastamata selle, kuidas neid esemeid tegelikult valmistati. Sellise olukorra tulemuseks on meie rahvakunstis peituva poolik kasutamine ja tehnoloogiline pealiskaudsus – mitte vanade töövõtete edasiarendamine, vaid nende asendamine kusagilt kirjandusest leitud uutega, nii et töö tulemus näeb välja enam-vähem samasugune. Meie lettidel on hulk kirjavara, milles ilmselt teadmatusest soovitatakse Eesti kindale kududa Islandi vitsa, kus pildil on küll näha Eesti etnograafiline loomisvõte, aga kõrval õpetuses hoopis miski muu jne.

Eesti silmuskudumise pärandi tehnoloogilise poole tundmise järele tunneksid vajadust nii hobikudujad kui ka rahvarõivaste valmistajad, kindlasti lisab see aga vajaliku lõigu ka meie kudumiskultuuri kui terviku tunnetamisesse. Võimalik, et minu töö tulemused võivad mõne abistava vihje lisada ka arheoloogiliste tekstiilide uurimisse.

Uurimistööd kavandades olen teinud seega olulise valiku – jätta tahaplaanile sukkade disain ja keskenduda nende konstruktsioonile, lootes seeläbi leida töövõtete levikupiire ning kindlaks teha pärandoskuste lokaalsus või ajaline muutumine. Täielikult ei õnnestunud mõnikord siiski eset kaunistavaid elemente tehnilistest võtetest eraldada, sest need moodustasid ühtse terviku.

Kuna käesolev uurimus kajastab sukkade konstruktsioone ja tehnoloogiat, pean siinkohal vajalikuks selgitada esmapilgul nii tavapärase sõna nagu **sukk** tähendust. Et tegemist on enamjaolt 19. sajandist pärit esemetega, siis kasutan töös ka tolleaegseid termineid.

Sukk oli jalakate, mis võis ulatuda põlvini, pisut üle põlve, kuid enamasti siiski veidi allapoole põlve. Tänapäevase sõnaga ütleksime selle kohta „põlvik“, aga kuna sõna „põlvik“ on meie keelde lisandunud ajal, mil vaadeldavaid rahvapäraseid jalakatteid enamasti enam ei kootudki, siis on kogu töös kasutatud nimetust sukk.

Magistritöö eesmärgiks on välja uurida ja kaardistada Eesti sukkade kudumise tehnoloogilised võtted ja nende mitmekesisus ning leida vastused järgmistele küsimustele:

- kui palju on Eesti sukkadel erinevaid kannu ja otsatüüpe ja kuidas need tehtud on?
- kas tehnoloogilised võtted on levinud piirkonniti?
- kas tehnoloogilised eelistused on aja jooksul muutunud?
- kas on võimalik põhjendatult välja tuua välismõjutusi?

Töö sisuline osa jaguneb neljaks: esmalt annan ülevaate sukakudumise ajaloost, varasematest uuringutest ja tehnoloogia tutvustamisest kirjasõnas, teises osas kirjeldan uurimise metoodikat ja valimi põhimõtteid. Kolmas peatükk kajastab Eesti muuseumides läbi viidud uuringu tulemusi, mille käigus olen fikseerinud kõik erinevad sukkadele ja sokkidele kuju andmise tehnoloogilised võtted ning välja toonud territoriaalsed ja ajalised eripärad. Viimases osas arutlen uurimistulemuste üle ning teen tööst kokkuvõtte. Praktilise osana kuulub magistritöö juurde leitud kannu- ja otsatüüpide metoodiline kogu, lisaks koopiad erikonstruktsiooniga sukkadest ja metoodilised tööjuhendite näidised kannatüüpide kudumiseks, mis on üheks osaks tulevasele raamatule „Eesti silmuskudumine II. Sukad ja sokid“.

Tahaksin tänada kõigi uurimuses haaratud muuseumite, eelkõige aga ERM-i varahoidjaid vastutulelikkuse ja meeldiva koostöö eest ning oma tööandjat Saara Kirjastust, kes on võimaldanud mul kaks aastat tegeleda Eesti silmuskudumise traditsioonide uurimisega.

1. SUKAKUDUMISE AJALUGU JA TAUSTINFORMATSIOON

1.1. Kasutatud kirjandus

Kuigi käesolev uurimus keskendub Eesti sukkade tehnoloogiale, on võrdlusmaterjalina siiski vajalik ülevaade sukakudumise ajaloost maailmas ning sellest, mida sel teemal varem kirjutatud on. Selline taustsüsteem annab võimaluse asetada uuritud materjal laiemasse konteksti ning näha paralleele tehnoloogiate valikus.

Varrastel kudumist kui populaarset käsitöötehnikat tutvustavaid harrastajatele suunatud käsiraamatuid ja õpikuid on kogu maailmas ilmunud väga palju, kuid teaduslikumast vaatenurgast on seda tekstiilitehnikat siiski vähe uuritud. Silmuskudumise ajaloo kohta on välja antud kaks põhjalikku raamatut, millele toetuvad paljud kudumistehnika uurijad. Tekstiilitehnikate uurimisele keskendunud Poola teadlane Irena Turnau (Turnau 1991) ja „kuduvaks piiskopiks“ nimetatud Briti päritolu Richard Rutt (Rutt 1987) on mõlemad kudumise ajalugu käsitlenud seostatult kudumise tehnoloogiliste võtetega ning andnud ülevaate ka sukkade kudumisest erinevates piirkondades. Lisaks neile kahele kogu maailma kudumise ajalugu käsitlevale tööle on mitmeid muuseumide väljaandeid, mis keskenduvad oma piirkonna esemetele ning arheoloogide artikleid, mis kajastavad enamjaolt konkreetseid leide. Mitmed huvitavad uurimused, mis käsitlevad kudumisoskuse sotsiaalseid aspekte (Greiner 2011, Ehrmann-Köpke 2010) või on keskendunud mõne muu esemeliigi (nt kinnaste) uurimisele (Merkiene jt 1998), on selles töös kasutamist leidnud vaid kaudselt.

Ühtegi teadustööd, mis käsitleks spetsiaalselt sukkade või sokkide kudumise tehnoloogilisi võtteid, võtete levimist või nende õpetamist, siiski leida ei õnnestunud. Küll aga on välja antud päris mitmeid raamatuid, mis on suunatud hobikudujatele. Sageli on nende puhul aga raske fikseerida, kas erinevate piirkondade sukakudumise traditsioone on püütud kajastada autentselt või on tegemist autori interpretatsioonidega. Nii on näiteks 2011. aastal sokidisainerite ühisloominguna valminud raamatus „Knitting Socks from Around the World“ mitmetest maadest inspireeritud sokid kootud küll erinevate kanna- ja varbakonstruksioonidega, kuid puudub selgus, kas need on valitud vastavalt kohalikele tavadele. Silmas pidades selles raamatus toodud

Kihnu poolsuka õpetust, millel otsakahandusena ei ole kasutatud Kihnus vägagi traditsioonilist võtet, on põhjust arvata, et tehnoloogiliste võtete valikul pole osatud või peetud oluliseks järgida kohalikke traditsioone. (Van der Linden 2008, lk 76-87)

1.2. Lühike ülevaade sukakudumisest ajaloost

Silmuskudumine on piisavalt vana tehnika, et selle algusaegadest puuduksid kirjalikud tõendid. Ilmselt ei saada mitte kunagi teada, kes ja kus selle tänaseni populaarse tehnika välja mõtles. Samas näitavad silmuskoeliste esemete vanimad leiud, et see on küllaltki hiline tehnika, kui seda võrrelda näiteks kangakudumisega. Leidude põhjal on otsustatud, et silmuskudumisest vanemaks tuleb lugeda nõeltehnikat (Rutt 1987, lk 27-32; Turnau 1981, lk 13-15). Varasematel aegadel on püütud nõeltehnikat võtta kui kudumise eriliiki ja seetõttu esineb kirjanduses väiteid nagu algaks silmuskudumise ajalugu juba meie ajaarvamise esimestest sajanditest (Konsin 1972, lk 7). Sellise arvamuse on ilmselt põhjustanud ka tõsiasi, et näiteks Süüriast leitud Dura-Europose leiu hulka kuuluvad nõeltehnikas tükikesed ja Egiptuse alalt leitud hästi säilinud kopti sokid on valmistatud nõeltehnikas, mis sarnaneb väga keerdsilmuselisele kudumile (kopti tehnika) (foto 1).

Tuleb siiski leppida, et varrastega kootud pind saadakse teisiti ja sellel on ka teistsugused omadused, näiteks harutamise võimalus. Tehnoloogilisest küljest vaadatuna on kõigil leitud kopti sokkidel läbi mõeldud konstruktsioon, mis järgib hästi kannu kuju. Sokkide valmistamist on alustatud varvastest (Turnau 1991, illustratsioon 2). See võiks olla ka tehnoloogiliste tavade lokaalsuse ja järjepidevuse üheks näiteks, sest varbast alustatud olid ka Egiptuse piirkonnast leitud hilisemad silmuskoelised sukad ning varbast alustades kootakse sokke Lähis-Idas ning Balkanimaades siimaani. (Gibson-Roberts 1995; Nargi 2011)

Foto 1: Nõeltehnikas sokid (nn kopti sokid), 290-420 a, foto V&A Museum 2085&A-1900

Vanimad hästisäilinud sukad on 11.-13. sajandist pärinevad puuvillasest valgest ja indigosinisest lõngast kahevärvilise ehk kirjatud ornamendiga Egiptuse aladelt leitud sukad. Selliseid sukki on mitmetes muuseumites ja need annavad tunnistust piirkondlikust väljakujunenud kudumisoskusest (Rutt 1987, lk 33-36). Tehniliselt on need hästi teostatud, kudumist on alustatud varbast ja kand on kootud kas ringselt või edasi-tagasi lühendatud ridadega (Eesti sukkadel on sellist kanda nimetatud kogemata kannaks). Seega võiks neid kannatüüpe seniste leidude põhjal pidada ühtedeks vanemateks (foto 2).

Foto 2: Vasakul ringselt kootud kand Egiptuse aladelt leitud sukal, 12.-13.sajand, foto *Metropolitan Museum of Art*, paremal lühendatud ridadega kand (kogemata kand) Egiptuse aladelt pärinevalt sukal, 11.-12.sajand, foto *Textile Museum in Washington*.

On oletatud, et Araabiamaadest alguse saanud kudumisoskus levis Euroopasse Hispaania kaudu. Üheks selle väite tõestuseks on kaks Hispaania patja 13. sajandist. Üks neist leiti Alphonso VIII tütre Mafalda hauast ja teine kuulus Fernando de la Cerda'le, kes suri 1275. aastal. Mõlemal padjal on sissekootud muster ja ühel ka araabiakeelne õnnistuslause. Mitmelt poolt leitud esemete põhjal võib uskuda, et 13-14. sajandi Euroopas osati kududa, aga kudumisoskus polnud valdav. Sellega tegelesid ilmselt üksikud meistrid ja ka nunnad, kes valmistasid ülipeenes tehnikas liturgilisi kindaid ja luksuslikke esemeid. (Rutt 1987, lk 40-44; Turnau 1991, lk 15-17)

14.-15. sajandist pärineb mitu maali, millel kujutatakse kudevut Neitsi Maarjat. Esimene taoline maal on leitud Põhja-Itaaliast (mitte kaugel Hispaaniast, eriti kui arvestada kaubateede

kulgemist). Teine kuduva madonnaga maal pärineb Saksamaalt umbes 1400. aastast. Maalidelt on selgelt näha, et kooti ringselt ja viie vardaga (Bertram von Minden „*Strickende Madonna*“). (Koskennurmi-Sivonen 2009, lk 5) Kas varasemal perioodil on kootud ringselt või ka kahe vardaga edasi-tagasi, selle kohta on tõendusmaterjali vähe. Asjaolu, et varasemad silmuskoelised leiud on parempidises koes, tekitab oletusi, et esialgu on kootud pigem ringselt.

Kudumistehniliselt loetakse pöördeliseks leiuks 1857. aastal Itaalias Toledo Eleanora (1522-1562) haua lahtikaevamiselt leitud siidisukki (foto 3). Algselt ilmselt punased olnud sukad on üleni koemustrilised, mida varasemate leidude hulgas ei ole. See on kindel tõend erinevate töövõtete – pahempidise silmuse ja õhksilmuse – kudumise oskusest. (Rutt 1987, lk 71-73)

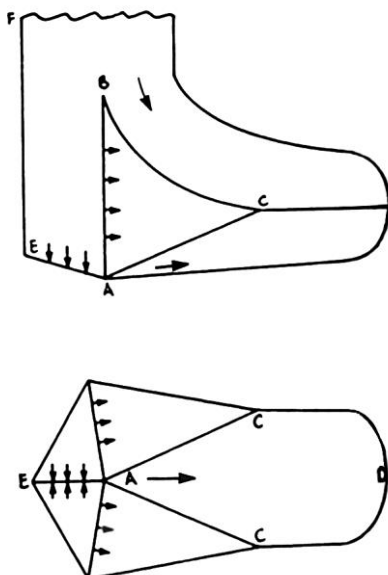

Foto 3: Esimesed leitud koekirjalised sukad aastast 1562.

Foto: Rutt 1987, lk 72

On mitmeid kirjeldusi 16. sajandist pärinevate sukkade kohta. Enamik neist puudutab kõrgemale seltskonnale kuulunud siidisukki. Irena Turnau on oma raamatus kirjeldanud 16. sajandist pärinevaid sukki. Need kolm sukka leiti Saksamaal 1949. aastal Szczecin'i lossi alt Pommeri printsile kuulunud puusärkidest. Kaks neist, mis leiti 1603.a. maetud Krahv Barnim XII hauast, moodustavad paari. (Turnau 1991). Gudrun Ekstrand on välja andnud ülevaate varajaste Rootsi 16. ja 17. sajandi siidisukkade kohta. Arhiiviallikatele toetudes oli kuningas Erik XIV-l

1566. aastal 27 paari sukki. Richard Rutt kirjeldab ka 16. sajandist pärinevate sukkade kannakonstruktsiooni, tuues välja, et Pommeri sukkade valmistamise tehnika on sarnane 1592. aastal Uppsalasse maetud Johan III jalas olnud sukkadega ning see sarnaneb varasemate, riidest sukkade lõikele (joonis 1). (Rutt 1987, lk 73-75; Sarnoff 2006)

Joonis 1: 16. sajandist pärit suka kannakonstruktsioon vaatega küljelt ja talla alt. Joonis: Rutt 1987.

Sukkade käsitsikudumist ei peatanud ka 1589. aastal leiutatud kudumismasina hilisem kasutuselevõtt. 16.-17. sajandist on palju tõendeid sukkade müügiks kudumisest Põhjamaades. 1582.–1583. aastast pärinevad kirjalikud allikad Islandilt, mille kohaselt toleaegele Hólari piiskopile tasuti maamaks osaliselt villastes sukkades. Vanades ekspordinimekirjades mainitakse, et 1624. aastal on Islandilt eksporditud 72 000 paari sukki, sadakond aastat hiljem ulatub see number juba sadadesse tuhandetesse. (Gudjonsson 1984, lk 47)

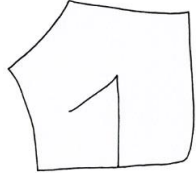
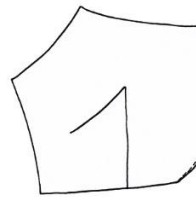
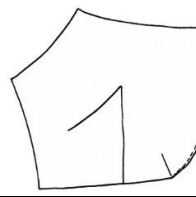
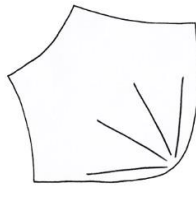
Taanis hoogustus kudumine 17. sajandi alguspoolel, kui palgati Hollandi kudujad, et valmistada kuninglikke sukki. 1650. aastast on kirjalikud tõendid selle kohta, et Taani õpetajannad õpetasid Hallandi provintsi elanikele sukkade kudumist, et neid saaks müüa (McGregor 1984). 1765. aastal eksporditi Fääri saartelt Norrasse sada tuhat paari kootud sukki (Nargi 2011, lk 91). Soomes õpetati Naantali nunnakloostri juures sukakudumist ning seetõttu kujunes Naantalist sukakudujate keskus. Sealsed lapsed õpetati kuduma juba nelja kuni viie aastaselt, sukki kodusid nii naised kui mehed, 1756. aastal eksporditi Naantalist 25 747 paari sukki. (Haavisto 1961, lk 82; Bush 2011, lk 35)

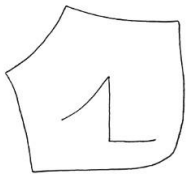
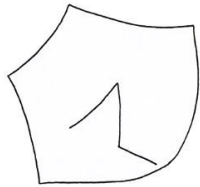
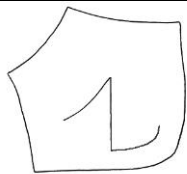
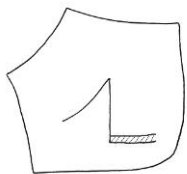
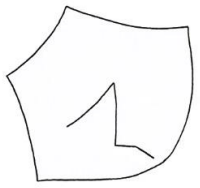
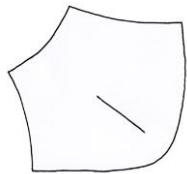
Vaatamata sellele, et on üsna palju tõendeid kudumisoskuse levimisest ja ka sukkade müügiks kudumisest, on vanade töövõtetega tutvumiseks võimalusi vähe. Varasemate aastasadade puhul on ainsaks võimaluseks säilinud esemete uurimine. 19. sajandil levinud kudumisvõtetega tutvumiseks on suurepärane materjal Richard Rutt'i kudumisraamatute kogu, mida säilitatakse Winchester School of Art raamatukogus ja mis on kõigile huvilistele digitaliseerituna kättesaadav (<http://www.southampton.ac.uk/library/ldu/wsa.html>). Kogusse kuulub üle 50 raamatu aastatest 1800-1911, paljudes neist on ka sukakudumise õpetusi.

Käsitöötehnicate levimise seisukohalt on ilmselt oluline ka 1886. aastal ilmunud prantslanna Therese de Dillmonti „Encyclopedia of Needlework“, mida tõlgiti väga paljudesse keeltesse (inglise, saksa, vene jt). Selle raamatuga võib tutvuda digitaliseeritud kujul, aga 1992-1993. aastal on see, tõsi küll ilma autori nimeta, välja antud kirjastuses *Moskovski rabotši* ning olnud ka Eesti raamatulettidel. Selles raamatus on toodud väike valik sukakandu ja otsakahandusi koos nimetuste ja õpetustega. Erinevatest sukakanna konstruktsioonidest on ülevaade ka ajakirjas Weldon's Practical Needlework „Victorian Stocking knitting“ (1886). Tänapäevastest raamatutest on kõige täiuslikum valik suka- ja sokikandu koos õpetustega toodud Nancy Bush'i 1994. ja 2011. aastal ilmunud raamatus „Folk socks“.

Toetudes eelpool nimetatud vanadele materjalidele ja mitmetele kaasaegsetele sokiraamatutele (Bush 2011; Bush 2005; Gibson-Roberts 1995; Van der Linden 2008; Budd 2011; Haavisto 1961, Salmela 2011) koostas in järgmise sokikandade tabeli, kus on välja toodud rahvusvaheliselt tuntud kannatüübi nimetus (kui see olemas on) inglise, saksa ja soome keeles ning konstruktsiooni lihtsustatud joonis (tabel 1).

Tabel 1: Kannatüüpide nimetused väliskirjanduse põhjal. Jooniste autor Anu Pink.

Inglise keeles	Saksa keeles	Soome keeles	Eestis kasutatav nimetus, kui see olemas on	Konstruktsiooni joonis
Common Heel (tavaline kand) Square Heel (nelinurkne kand)			Lambakeelekand?	
Shaped common Heel				
Balbriggan Heel				
Peasant Heel (talupojakand) Plain Heel (harilik kand) (Dillmont)	Nachträgliche Ferse (hiljem tehtud kand)	Jälgikäteen tehdyllä kantapäällä Talonpoikaiskantapää	Lõpetskonts	
		Sädekavennettu kantapää		

Dutch Heel (Hollandi kand)	Klassische Ferse (klassikaline kand)	Suora kantapää (otse)		
Horse-shoe Heel (hobuserauakand)	Dutch Ferse (Hollandi kand)	Hollantilainen kantapää (Hollandi kand)	Saksakand	
Round Heel (ümar kand)	Rundes Käppchen (ümar kand)	Ranskalainen kantapää pyöreä kantapää (pööratud kand)	Kolmnurkne kand	
French Heel (Prantsuse kand)				
Band Heel (lintkand)				
Welsh Heel (Wales'i kand)		Walesilainen kantapää		
	Herzchenferse (südamekese kand)			
Short-row Heel	Bumerangferse	Tiimalasikantapää (liivakellakand)	Lühendatud ridadega kand	

1.3. Esimesed Eestist leitud silmuskoelised esemed, Eesti sukakultuur

Vanim praeguse Eesti aladelt leitud silmuskoeline tükk on Jõuga leiu hulka kuuluv kirjatud kindakatke, mida peetakse ühtlasi seni vanimaks kootud esemeks Põhja- ja Ida-Euroopas. (Peets 1994; Värv 2008, lk 279–301, Piiri 2008, lk 100; Bush 2011; Nargi 2011). Tehnoloogia seisukohalt on seda Ajaloo Instituudis säilitatavat silmuskoelist tekstiilikatkendit 2005. aastal põhjalikult uurinud Eesti päritolu Anneke Lyffland, tuues välja just kudumistehnilisi üksikasju (2005).

Enne sukakudumise algust on Eestis jalakatetena kantud sääremähiseid ehk sääreribasid, mille kohta on tõendeid mitmetest arheoloogilistest leidudest. (Rammo 2005, lk 82; Matsin 2010, lk 184; Manninen 2009, lk 367; Konsin 1972, lk 22-23)

Lisaks sääremähistele on olnud kasutusel ka jalarätid (*tallukad*) ja hiljem kangast õmmeldud jalakatted. Oletatavalt on sääreribadest välja kujunenud ringselt kootud säärised, mida kanti koos *kapetate* ehk sokkidega (Manninen 2009, lk 367; Konsin 1972, lk 22-23). Jalaribasid (*rasusid*) ja jalarätte on paralleelselt sukkadega kantud ka veel hilisemal ajal (ERM EA 59; ERM EA 59, lk 347)

Jutustaja lapsepõlves kandsid naised sügiseti ja kevadeti paljaste jalgadega käies rasmusid. Rasmusid kanti sellepärast, et vihma ja tuulega seelik jalasääri katki ei hõõruks. Lõikelt olid rasud pikad kitsad ribad, milledega jalasääred kedrakondist põlveni mähiti. Rasude ühes otsas olid nõörikesed, milledega need kandmise ajal olid põlve all ümber sääre seotud. Jutustaja on rasmusid kasutanud karjasena karjas käies. Jalalabad olid karjasel mähitud jalgrättidega. (ERM EA 59, lk 347, Mari Lüüs (87-aastane), Urvastest)

Esimene kirjalik tõend sukakudumise oskusest Eesti alal pärineb aastast 1664, mil Läänemaalt, Matsalust ja Lihulast olla Rootsi viidud 115 paari sukki (Konsin 1972, lk 7). Kahjuks pole mingeid allikaid selle kohta, kuidas vanasti sukki kooti. Mitmed arheoloogide poolt leitud tükid on siiski sedavõrd väikesed, et suka konstruktsioone neilt välja lugeda võimalik ei ole. Küll saab teha kokkuvõtte mõnest töövõttest. Eesti alalt leitud arheoloogilised silmuskoeleiud on kootud parempidisises koes, nende hulgas on ka kirjatud tükke, mis viitab sellele, et kirjamine kaunistusviisina on meie kudumiskultuuris varajane nähtus. Esemete vormi andmise eesmärgil silmuste kahandamiseks on kasutatud kahe või kolme silmuse parempidiselt kokku kudumist. 17. sajandist pärineva Rabivere rabaleiu hulka kuuluval mitmevärvilisel silmuskoelisel tükil on näha

keeruga silmuste loomine ja keerukord, mis tõendab pahempidise silmuse kudumise oskust (ERM A445:4). Kuigi mitmed allikad (Konsin 1972; Piiri 2008; Rammo 2010) väidavad või oletavad, et see Rabiverest leitud kirjatud katke on osa sokist, ei leidunud selle lähemal uurimisel sellise väite kindlaks kinnituseks siiski piisavalt tõendeid. 1936. aastal, kui see rabaleid leiti, ei olnud rõivaesemete asetust dokumenteeritud, ka olid leitud naise säilmetel labajalad juba varem kaevetööde käigus eemaldunud (ERM A445:4; Rammo 2010).

Eesti Rahva Muuseumi etnograafiakogus olevad vanimad sukad on pärit 19. sajandi esimesest kümnendist (ERM A509:3278, Paistu; ERM 129, Kodavere). Seetõttu saab sukkade kudumise tehnoloogiat põhjalikumalt analüüsida siiski alates 19. sajandi algusest.

Mõningast segadust võib tekitada jalakatete erinev eesti keeles nimetamine erinevatel ajaperioodidel ja kohtades. Sõna *sukk* on tähistanud nii meeste kui naiste enamasti põlvini ulatuvaid jalakatteid, samas on näiteks Setu meestesukkade nimetus *poissa kapuda* vastupidiselt paljudele teistele piirkondadele, kus sõna *kapeta* (Muhu) või *kapukas* (Pärnumaa) tähistas tänapäeva mõistes sokki. Sõna *sokk* on kasutusele võetud peamiselt 20. sajandil, kuigi mõnedes murdepiirkondades on vanad nimetused ka hiljem kasutusel.

Arvestades Eestimaa kliimat, olid sukad hädavajalikuks tarberõivaks. Sukakudumise tähtsusest võiks rääkida ka tänaseni säilinud lühikeste varraste nimetus – *sukavardad*. Mitmeid sajandeid on Eestimaal tüdrukud, vahel ka poisid, kodus kuduma õpetatud juba viie-kuue aastaselt (Konsin 1969, 1972; Tomberg 2007). Seetõttu võib silmuskudumise põhivõtete omandamist pidada tõeliseks pärandoskuseks, mida antakse edasi emalt tütrele või vanaemalt lapselapsele. Kudumisoskuse peresisene edasikandmine oli täiesti tavaline veel ka 20. sajandi keskpaigas. Kuigi sukakudumise vajadusest 20. sajandil üldiselt enam rääkida ei saa, säilis villaste sokkide kudumise ja kandmise tava veel pikka aega.

Sellele, et suka- või sokikudumise oskus oli üldine ja keegi ei vajanud sellekohaseid kirjalikke juhendeid, viitab nende puudumine meie varajases käsitöölalases kirjavaras. 1891. aastal ilmunud esimene eestikeelne käsitööraamat – Natalie Johanson-Pärna „Naesterahwa käsitööde raamat. Esimene leht: kunstkudumine varrastega” – õpetab vaid äärepitside kudumist ega sisalda kudumise algõpet.

Lootus leida 1906.–1926. aastani ilmunud „Käsitöölehtedest” kudumistehnikat kajastavaid jooniseid või õpetusi ei kandnud vilja. Seetõttu puuduvadki andmed, milliseid kudumissoovitusi

sel perioodil algajatele jagati. 20. sajandi esimesel veerandil olid naisteajakirjade käsitöörubriikides peamised moeteemad ja kangakudumise õpetused. Silmuskudumise osakaal oli märksa väiksem ja sisaldas enamasti kas mustreid või keerukamate esemete (kampsunid, pitsilised õlasallid) valmistamisjuhendeid. Koolis kudumist siiski õpetati, näiteks 1919. aastal kehtestatud „Algkooli käsitöö aineprogramm“ sisaldab 2. klassi tüdrukutele mõeldud riide ja lõngatööde hulgas järgmist ainesisu: *Kudumine kahel vardal – parempidine ja pahempidine silmus. Praktiline töö: sukk.*

(Vest 2001, LISA 6.1)

1924. aastal ilmub esimene Eesti koolidele mõeldud käsitööõpik. Selles soomlannast autori Elna Häkkineni raamatus soki või suka kudumist ei õpetata, küll on aga kirjas järgmine lõik:

Praegusel ajal on jäänud sukkade kudumine peaaegu ainult maanaiste osaks. Needki toovad tihti oma lõngad masinaga kudujate kätte ümbertöötamiseks. Väiketööstus ühes vabrikutega on päästnud naised sellest igavast tööst. Aga kudumise ala on väga lai, sinna kuulub ka palju huvitavaid ja ilusaid asju.../ (Häkkinen 1924, lk 71).

1940. aastal välja antud brošüüris „Naiskäsitöö talus: praktiline tööjuhise maanoorte organisatsiooni tüdrukutele“ on sees sukakudumise õpetus. Selles tutvustatakse vaid saksakanna kudumist ja neljast kohast kahandatavat sukaotsa. 20. sajandil Eestis ilmunud kudumistehnoloogia raamatutest on kindlasti kõige põhjalikum Claire Halliku „Silmuskudumine“, kahjuks puudub selles aga täielikult sokkide ja kinnaste kudumise osa (1957). Esimene koolidele mõeldud kudumisõpik on 1971. aastal ilmunud Erna Aljasmetsa „Silmuskudumine“. Selles toodud sokikudumise õpetus koos saksakanna ja kahe väljapakutud sokiotsaga jääb aastakümneteks kujundama Eesti sokikudujate tehnoloogilisi valikuid. Raamatukese taga toodud kasutatud kirjandus viitab sellele, et eeskujuks on võetud Saksa ja Läti vastavad väljaanded. Paraku ei toetu toodud tööjuhendid meie oma kudumistraditsioonile. (Aljasmets 1971, lk 28-34)

Ka kõik järgnevad koolides kasutatavad kudumise õpperaamatud tutvustavad vaid saksakanna kudumist (Kivilo 1991, lk 17-24; Põldoja 1992, lk 89-93; Hein jt 1997, lk 50-56; Pink 2002, lk 47-52). Veidi erinev on üksnes autorite lähenemine kannakiilu kudumisele.

Alates 20. sajandi teisest kolmandikust saabki rääkida kudumisalaste pärandoskuste järkjärgulisest hääbumisest. Koolitarkuse ja süsteemse õpetamise läbi kaovad töövõtete lokaalsed erinevused ja tehnilised tipposkused. Kõik alustavad ühest 0-punktist. Vastuvõtlikkus uuele

kaotab sageli pärandoskused. Kudumite disain ja tehnoloogia hakkab sõltuma ilmuvatest ajakirjadest ja raamatutest ning koolitajate-õpetajate valikutest.

Eesti etnograafiliste sukkade või sokikudumise õpetamise metoodika kohta on kirjutatud peamiselt Tallinna Ülikoolis ka mitmed diplomi- või bakalaureusetööd. Nendega tutvumine andis veelkord kinnitust sellele, et vanade silmkoeesemete tehnoloogiline pool pole uurijatele eriti huvi pakkunud. Kõik need tööd keskendusid sukkade disainile ja värvikasutusele ning refereerisid suka kandade kirjeldamisel vaid eelpool toodud õppekirjandust ja Linda Saksa raamatut „Mulgi kirikindad ja kirisukad“. (Peebo 1984; Liidja 1985; Pajusalu 1985; Põldis 1988; Põhjala 1993; Rõõmus 1995)

21. sajand on muutnud Eesti kudujad maailmale väga avatuks. Rohkem kui kunagi varem ilmub erinevat tõlgitud kirjandust, tööjuhendeid ja inspiratsiooni otsitakse kudujaid koondavatest Internetikeskkondadest. Soki- ja sukakudumine kui hobi on muutunud uuesti populaarseks. Väljastpoolt tulev infoküllus on Eesti kudujad pannud avastama uusi tehnoloogilisi võtteid. Proovitakse sokke Balkanimaade traditsiooni kohaselt kududa varbast alustades, katsetatakse erinevaid võtteid, mustreid ja materjale. Sellises seisukorras oleks igati vajalik meie silmuskudumise tehnoloogilist pagasit täiendada omamaiste vanade, kuid ära unustatud töövõtetega.

Kokkuvõttes võib öelda, et Eesti kudumisalane kirjavara ei kajasta piisavalt meie oma kudumisvõtete mitmekülgsust, nende uurimisel saavad põhilisteks allikateks olla muuseumites leiduvad esemed ja mõnikord ka vanemate inimeste mälestused.

Huvitavat informatsiooni võivad pakkuda Etnograafilise Arhiivi säilikud (EA), korrespondentide vastused (KV) ja tulmeraamatute legendid. Sageli on aga neis olevad viited kudumise tehnoloogiale napid ning nii mõnigi kord on nende mõistmiseks vaja tunda vanu termineid.

Naiste sukad olid valged üleväätult kujutud. Vikeldatud sukad olid peamiselt masinaga kootud. Sokid olid varem rohkem otse säärega ja vähem soonelist osa sääre otsas. (KV 196, Paavel Kumpas, Muhu).

Sellisest lihtsast tekstist arusaamine võib kohalikke murdekeelseid mõisteid tundmata osutada keeruliseks. *Sõnale üleväätult* vastab tänapäeva mõiste vikeldatult. Sõnapaarile *vikeldatud sukad* vastab tänapäeva mõistes mustrilised sukad, pitsilised sukad, *otse säärega* tähendab parempidi kootud sääreosaga.

2. UURIMISMETOODIKA JA ALLIKAD

Rõivastuse- ja tekstiilivaldkonna uurimisel on nii arheoloogias kui etnoloogias sageli kesksel kohal esemeuurimus, muutunud on vaid esemeuurimuse ideoloogia. Norra Trondheimi Teaduse- ja Tehnoloogia ülikooli professor Lise Bender Jørgensen toob välja arheoloogiliste tekstiilide uurimise meetodika muutumise aja jooksul. Tekstiiliuurimise hoogsal algperioodil – 20. sajandi alguses – olid aktuaalsed induktiivsed põhjendamise meetodid. Tulemuste saamiseks uuriti läbi võimalikult suur hulk leitud esemeid, püüti kindlaks teha nende otstarve, disain, valmistamise tehnika, kuid ei esitatud küsimusi, miks esemed võisid olla just sellised ja millised võisid olla nende kasutamise erinevad tagamaad. Just viimastele sarnaseid küsimusi esitab deduktiivsusel põhinev kaasaegne vanade tekstiilide uurimine. (Bender Jørgensen 2008, lk 8-9)

Kui vaadata, mis toimus esemeuurimuse valdkonnas 20. sajandi alguse Eestis, siis just sellesse aega jääb aktiivne etnograafiliste esemete kogumistöö, mis pani aluse Eesti Rahva Muuseumi esemekogudele. Kuigi tolleaegsed uuringud ja ülevaated võivad tänasest vaatevinklist tunduda mõneti liiga kirjeldavad ja kohati ka pealiskaudsed, on näiteks Ilmari Mannineni „Eesti rahvarõivaste ajalugu“ tänapäevalgi sagedasti kasutatav teos (1927).

Möödunud sajandi teisest poolest suurenenud huvi ühiskonnateaduste vastu muutis ka suhtumist esemeuurimusse etnoloogias. Järjest enam on hakatud tähelepanu pöörama esemelise kultuuri mõtestamisele, selle sotsiaalsele ja tähenduslikule taustale (Kannike 1996, lk 105-107). Headeks näideteks on meie oma käelise pärandi sellesuunalised uuringud (Vunder 1992; Tomberg 2007; Jõeste 2008; Summatavet 2010). Neis on tekstiilide disaini kõrval või sellest olulisemakski loetud esemete tähendust nende loomulikus kasutamiskeskkonnas, sotsiaalsete suhete rõhutamist ja märgilisi tähendusi eseme tegemisel ja kasutamisel.

Millised meetodid võiksid aga anda tulemusi pärandtehnoloogia kui esemeuurimuse fookuseeritud haru puhul? Parimaks võimaluseks võiks ehk pidada pärandtehnoloogia olemusega hästi seostuvat osalusvaatlust ehk käelise teadmise kogemist otsekontaktide kaudu. Kui aga pole võimalik enam leida inimesi, kes vanu töövõtteid valdaksid, tuleb tehnoloogia uurimiseks leida teisi võimalusi. Sel juhul eeldab tekstiileseme tehnoloogia uurimine antud valdkonnas tehnilist

taiplikust, põhjalikke käelisi oskusi ja taustateadmisi, mis võimaldaksid läbi viia tehnoloogilisi eksperimente ning kasutada oma kogemusi eseme konstruktsiooni või tehnika märkamiseks või vastavasisuliste oletuste tegemiseks. Rohkem kui etnoloogid, tegelevad tänapäeval seda liiki tekstiiliuuringutega arheoloogid. Ka Bender Jørgensen tõstatab tekstiiliuuringute vastuolulise valiku – kas tegeleda väljasurnud tehnoloogia taastamisega või püüda leida inimesi, kes enesestmõistetavalt veel tehnoloogiat valdavad ja kasutavad (2008).

Kui võtta aluseks Kurmo Konsa poolt välja toodud Peter van Mensch'i kolmetasandiline mudel, mille kohaselt saab eristada artefakti kolme informatsioonitasandit: struktuurne info või struktuursed omadused, funktsionaalne info ning kontekst (Peter van Mensch 1990, viidatud Konsa 2008 kaudu), siis käesolev uurimus tegeleb eelkõige esimese tasandi ehk eseme struktuursete omaduste uurimisega. Kuigi esiplaanile on tõstetud eseme konstruktsioon ja valmistamisviis, siis kaudselt on siiski ka siin olulised nii eseme funktsionaalne info kui kontekst.

Pärandtehnoloogia laiemaks eesmärgiks on etnograafiliste oskuste „elusana“ säilitamine, mis eeldab käeliste oskuste ja kogemuste edasikandmist. Kui mingil põhjusel on oskuste pärandamise loomulik ahel osaliselt katkenud või oskused aja jooksul üheülbastunud, siis põhjaliku uurimistöö ja eksperimentide tulemusena on võimalik mingit osa vanade töövõtete kogumist siiski kunstlikult taastada. Taastatud tehnoloogiline pilt annab oma osa eseme funktsionaalsuse ja konteksti mõistmise tervikusse, sest ka iga tehnilise võtte valiku või mittevalimise taga on hulgaliselt taustainformatsiooni.

Kudumisoskust võiks lugeda 19. sajandi naiste puhul väga oluliseks oskuseks. Kootud esemete puhul oli oluline nii nende välimus, kasutusmugavus kui tähenduslik taust. Esemelise kultuuri uurimisel pole aga mingit põhjust alaväärtustada tehniliste võtete osakaalu. Kui ei leidu enam inimesi, kes võiksid toonaseid võtteid ja tehnilisi valikuid selgitada või näidata, võib esemeuuringule toetavat lisa leida ka arhiiviallikatest ja vanadest käsiraamatutest.

Käesoleva uurimistöö sisuks on Eesti sukakultuuri tehnoloogilise poole kaardistamine ning see on läbi viidud järgmiste etappidena:

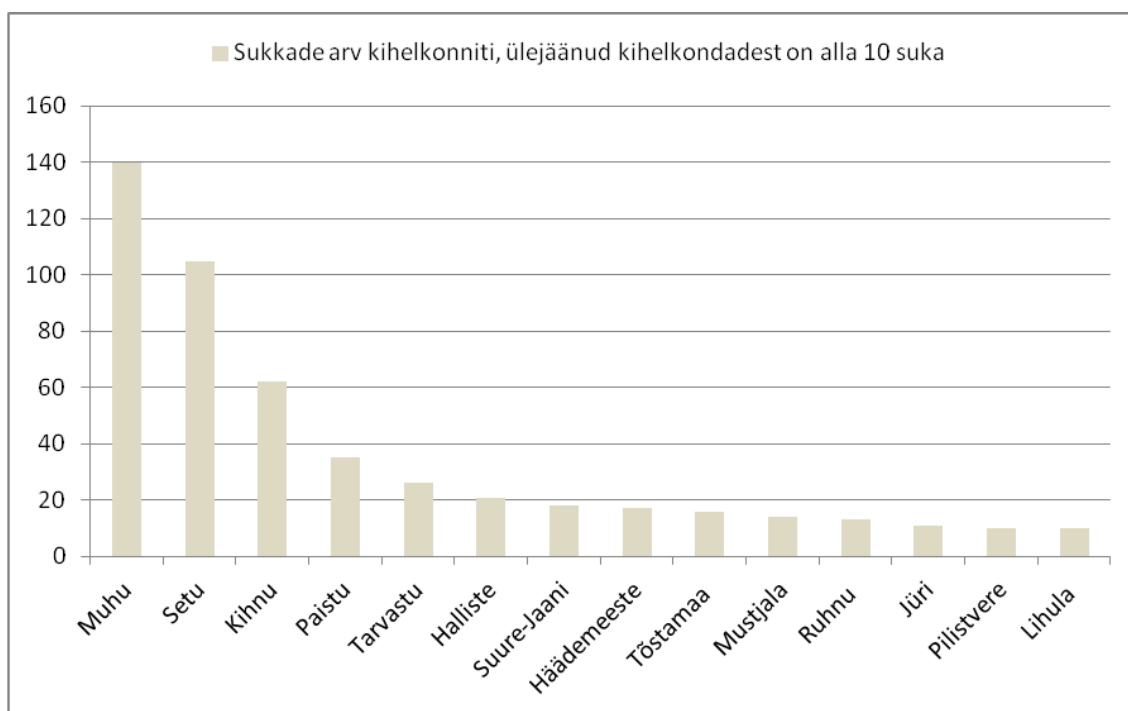
- a) tutvumine kirjanduse ja eelnevate uurimustega
- b) uuritavate muuseumite valimine, valimi põhimõtete fikseerimine
- c) uuritavate parameetrite määramine

- d) uurimistöö ja eksperimendid muuseumites (esemeuurimus)
- e) teiste etnograafiliste allikate uurimine taustinformatsiooni leidmiseks (EA, KV jt)
- f) õppekirjanduse ja käsiraamatute uurimine taustinformatsiooni leidmiseks
- g) kogutud andmete analüüs

2.1. Tehnoloogia ja töövõtete uurimine muuseumiesemete kaudu

Arvestades püstitatud ülesannet – uurida sukakudumise tehnoloogiat ja selle arengut 19. sajandil ja 20. sajandi esimesel kolmandikul, on paratamatult kõige olulisemaks allikaks muuseumites säilitatavad sukad. Seetõttu sõltuvad selle töö tulemused üsna suurel määral sellest, milliseid sukki Eesti muuseumitesse üldse kogutud on.

Võib öelda, et Eesti muuseumites on üsna rikkalikud vanade sukade kollektsioonid. Samas on need territoriaalselt siiski ühekülgsed, sest enamik esemeid on ilmselt kogutud kas arvestades nende eriti uhket väljanägemist (Muhu esemete suur rohkus), nende erilisust (Paistu-Tarvastu ülilaia sääreosaga sukad) või tihedust (Halliste). Põhja-Eestist, Kesk-Eestist ning ka Tartumaalt ja Võrumaalt on muuseumikogudes sukki üpriski kasinalt (joonis 2).

Joonis 2. Uuritud sukade territoriaalne jaotus. Väga paljudest kihelkondadest on muuseumites vaid mõni sukapaar. On ka kihelkondi, kust pole kogutud ühtegi sukka.

Põhjusi võib sellel olla mitmeid. Ühelt poolt saab oletada, et 20. sajandi algul, kui alustati aktiivset kogumistööd, polnud Põhja-Eestis, kus mindi varem üle linlikule rõivamoele, lihtsalt käsitsi kootud sukki enam alles. Teisalt on aga võimalik, et need polnud kogujate meelest nii atraktiivsed. Eriti suur on ERM-s Setu meestesukkade kollektsioon, mille põhjusteks võivad olla nii kogumistöö rohkus, sealsete värviliste sukakirjade mitmekesisus kui ka see, et just aktiivse kogumistöö perioodil loobuti nende kandmisest (joonis 2).

2.2. Valim

Et uuringu tulemused oleksid võimalikult usaldusväärsed ja nende põhjal saaks leida oletatavaid erinevusi sukakudumise tehnoloogilistes võtetes, haaras kahe aasta jooksul läbiviidud uuring mitmeid Eestimaa muuseume ja peaaegu kõiki neis hoiul olevaid sukki. Uuritud sukkadest jäid lõpuks kõrvale vaid äralõigatud kandade ja otstega sukad, masinaga kootud sukad ning sukad, mis on kindlasti kootud pärast aastat 1940. aastat. Paljude sukkade puhul ei sisaldanud aga eseme legend nende valmistamise aega ning seetõttu on lõppvalimi hulgas kindlasti ka üksikuid sukki, mis võivad olla kootud 1940. aastast hiljem. ERM-i puhul jäid kõrvale ka sukad, mis asuvad püsinäitusel.

Võrdleva materjalina on kasutatud ka mõnede välismuuseumide virtuaallehekülgedel eksponeeritud kogusid. Selle töö tegi tunduvalt lihtsamaks asjaolu, et mitmetel välismuuseumitel on hea ülesehitusega digitaliseeritud esemekogud, kus on võimalik esemeid vaadelda nii fotodelt kui saada täiendavat informatsiooni.

Kuigi ühest küljest võimaldab selline hulk läbiuuritud sukki teha mingeid järeldusi, on lõppkokkuvõttes tegemist siiski üsna juhusliku valikuga, sest 19. sajandi Eestis oli igal naisel ja mehel mitu paari sukki, elu jooksul kindlasti kümneid paare. On selge, et muuseumitesse jõudnud sukkade arv on neist kõigist väga väikene osa. Seetõttu ei saa käesoleva uurimuse tulemusi võtta kui lõplikku tõde, pigem annavad need arutlusainet ning loovad selge pildi konkreetsetes muuseumites leiduvatest sukkadest.

Uurimusse kaasatud sukakogud:

Eesti Rahva Muuseum	594 sukapaari 647-st
Eesti Vabaõhumuuseum	48 sukapaari 50-st
Muhu Muuseum	34 sukapaari 38-st
Pärnu Muuseum	24 sukapaari 24-st

Viljandi Muuseum	11 sukapaari 12-st
Läänemaa Muuseum	7 sukapaari 12-st
Hiiumaa Muuseum	9 sukapaari 11-st
Järvamaa Muuseum	5 sukapaari 6-st
Virumaa Muuseum	3 sukapaari (uurimus läbi viidud muis.ee piltide põhjal)

2.3. Andmete kogumine ja süstematiseerimine

Millised oleksid need komponendid, mida sellises esemeuurimuses jälgida? Nagu eespool juba mainitud, on selles töös jäetud taustinformatsiooni tasemele nii sukkade kujundus, värvikasutus kui ka võimalik semiootiline tähendus.

Uuringu keskpunktis on järgmised parameetrid:

- Eseme valmistamiseks kasutatud materjal ja selle võimalik seos konstruktsiooniga;
- koetihedus ja koe korrektsus;
- kasvatamis- ja kahandamisvõtted kui esemele kuju andmise võimalused;
- suka kanna konstruktsioon;
- suka otsa konstruktsioon.

Neid parameetreid arvesse võttes koostasini töötabeli, et kõigi sukkade puhul registreerida sarnased omadused. Tehnilistele parameetritele lisaks fikseerisin ka iga suka numbri, kihelkonna, kandja (mees, naine), valmistamise aja ja lühikese üldkirjelduse. Üldkirjeldused osutusid vajalikuks andmete töötlemise algfaasis ning neid lõpptabelis ei ole. (LISA 1)

Tehnoloogiliste võtete kindlakstegemine üksnes muuseumiesemeid kasutades võib mõningatel juhtudel olla üsna keerukas. Mitmeid kudumeid oli vanutatud või on need kandmise käigus vanunud, mis teeb silmuste lugemise raskeks. Mõnede sukkade puhul tuli ka otsustada, kas tegemist võib olla näiteks uutmoodi kannakonstruktsiooniga või lihtsalt algaja kudujaga, kellel on töösse vigu sattunud. Selliste otsuste tegemisel tuli kasuks minu pikaajaline kudumise ja õpetamise kogemus.

Leidus ka tehnoloogilisi võtteid ja konstruktsioone, mille puhul tuli teha korduvaid praktilisi katsetusi, et taastada kunagisi võimalikke töövõtteid. Sellistel puhkudel oluks heaks allikaks välitööde materjalid ja korrespondentide vastused. Paraku pole nii täpseid tehnoloogilisi võtteid

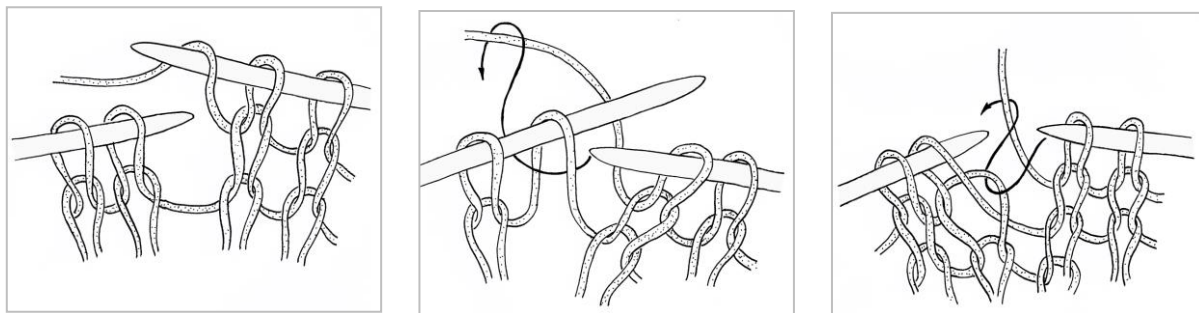
keegi taibanud varasematel aegadel kudujatelt uurida ning 19. sajandi kudujate töövõtteid on tänasel päeval enamasti hilja kelleltki uurida.

Uurimuse käigus ostus mõnes osas vajalikuks esialgsete plaanide korrigeerimine. Näiteks kasutatud materjalide tähelepanelikuma vaatlemise vajadus ilmnis seoses mõne piirkonna erisustega materjalikasutuses (kolme erineva lõngamaterjali kasutamine Paistus, lõnga korrumisest tingitud koeerinevused Setu sukkadel). Varem vaadeldud sukkade puhul jäi tähelepanu nende momentidele väiksemaks, mistõttu võis mõni selline erisus ka märkamata jääda.

3. TEHNILISED VÕTTED SUKALE KUJU ANDMISEKS

3.1. Kasvatusevõtted

Sukasääre laiendamiseks, aga ka mõne kannakonstruktsiooni kudumisel on vaja silmuseid juurde kasvatada. Kõige rohkem esineb uue silmuse kasvatamist õhksilmuse abil, keerdsilmusena kahe silmuse vahelt välja kududes või eelmise rea silmusest uue parempidise silmuse väljakudumisena (joonis 3). Esimest varianti on kasutatud enamasti koemustriliste sukkade puhul. Viimane variantidest on tiheda koe korral kõige vähem märgatav ja esineb näiteks Muhu sukkadel.

Joonis 3. Silmuse kasvatamine õhksilmuse abil, silmuse kasvatamine keerdsilmusena ja silmuse kasvatamine parempidise silmusena eelmise rea silmusest. Jooniste autor Anu Pink.

3.2. Kahandusvõtted, nende territoriaalne levik ja muutumine ajalises lõikes

Silmuste kahandamist on vaja sukasääre kitsendamiseks pahkluu kohalt, aga ka peaaegu kõigi kannavariantide puhul ja suka otsa kudumisel. Kahe silmuse kokkukudumiseks väga palju võimalusi pole: kahe silmuse kokkukudumine parempidise võttega; kahe silmuse kokkukudumine parempidise keerdsilmuse võttega; kahe silmuse kokkukudumine ületõstmisega (esimene silmus tõstetakse ära kudumata, teine silmus kootakse parempidi ja seejärel tõstetakse esimene silmus teisest üle) ja kahe silmuse pahempidi kokkukudumine.

Arvestatav kogus oli uuritud sukkade hulgas neid, kus oli kasutatud vaid kahe silmuse parempidi kokku kudumist. Enamiku sukkade korral oli aga näha nii parempidi kui parempidi keerdsilmusena kokkukudumist, kui oli tahetud saavutada kokkukootud silmuste erinevat suunda. Ületõstmisega kahe silmuse kokkukudumist võib pidada Eesti kudujate hulgas alles 20.

sajandil omandatud töövõtteks. Kuigi kahe silmuse ületõstmisvõttega kokku kudumist on selgitatud juba 1891. aastal ilmunud Eesti esimeses käsitööraamatus „Kunstkudumine varrastega“ (Johanson-Pärna 1891), on vanemate inimeste hulgas veel tänaseni levinud vasakule suunduva kokkuvõtte kudumine parempidise keerdsilmusena.

Sellele on kinnituseks ka käesolev uuring: 435 suka puhul oli vasakule suunduv kokkuvõtte kootud parempidise keerdsilmusena, 47 suka puhul oli kasutatud vaid parempidi kokkukudumist ning polnud osatud kahandusi nõ peegelpildis kududa. Vaid 17 suka puhul oli kasutatud ületõstmisega kokkukudumise võtet, mis võidi küll saavutada ka silmuste kudumiseelse ümberpaigutamisega. Ülejäänud sukkade puhul ei olnud kahanduste tehnika välja loetav või puudusid sukal üldse sellised kahandused.

Kui kahe silmuse kokkukudumise puhul on raske välja tuua territoriaalseid eripärasid, siis kolme silmuse kokkukudumise eelistused on mõnes piirkonnas selgelt eristuvad. Kolme silmuse kokkukudumist kasutatakse nii kinda- ja sokitsa kudumisel kui ka ringselt kootavate kandade korral. Meie etnograafilistel esemetel esinevaid kahandusvõtteid on seni põhjalikumalt kajastatud vaid raamatus „Mulgi kirikindad ja sukad“, kus on välja toodud pooletahiline, ühetahiline ja kahetahiline kahandus ehk ahendus (*kate tahiga lõpets*). Kahetahilist kahandust illustreerival pildil on paraku küll joonistatud pooleteisetahiline kahandus. Välja on toodud ka see, et pooletahiline kahandus on vanim. (Saks 1960, lk 10-11, 57)

Neid kolme kahandustüüpi õpetatakse ka hilisemates kudumisõpikutes (Aljasmets 1971, lk 39-40; Põldoja 1992, lk 105-106; Hein jt 1997, lk 35-36; Pink 2002, lk 63-64). Tegelikult on vanadel sukkadel esinevaid kahandusvariante siiski rohkem. Mõnede kahanduste puhul võime tegelikke tööliigutusi vaid oletada, sest ühesuguse tulemuse võib saada mitut moodust kasutades. On piirkondi, kus on kasutatud mitmeid kahandusvariante, kuid mõnel pool on järjekindlalt ja väga pikkadeks aegadeks jäänud truuks ühele kindlale meetodile.

3.2.1. Pooletahiline kahandus

Igal ringil tehtava pooletahilise kahanduse korral tekib poolesilmuseline nõõri meenutav kahandusjoon, mis jämedama materjali korral võib meenutada üleloomispistes üle punutud robustset õmblust (foto 4).

Foto 4: Pooletahiline kahandus. Näidise ja foto autor Anu Pink.

Pooletahilise kahanduse tegemise lihtsaim võimalus on kolme silmuse parempidi kokku kudumine, kuid näiteks Kihnus on levinud pooletahilise kahanduse kudumisel järgmine moodus: varda viimane silmus kootakse parempidi ja tõstetakse järgmisele vardale ning sellest tõstetakse ilma kudumata üle kaks järgmist silmust. (Summatavet 2010, lk 24; Uus 2012, lk 67)

Võetakse silmad ühestteisest üle (Anna Köster(86), 1984 a lindistus, FO597).

Tiheda koe korral pole kerge kolme silmust korraga kokku kududa, Kihnus kasutatav tehnoloogia on ilmselgelt kudemisele mugavam. Kahjuks ei paista kudumilt välja, millise töövõttega see täpselt saavutatud on. Nii pole võimalik kindlaks teha, kuidas on pooletahiline kahandus kootud näiteks 19 sajandi esimesest poolest säilinud Mulgi või Pärnumaa sukkadel.

Võib oletada, et pooletahiline kahandus on vanim kolme silmuse kahandusvõte, sest seda on kasutatud ka meie vanematel silmuskoelidudel. Seda on näha 17. sajandist pärineva Rabivere rabaleiu hulka kuuluval esemekatkel ja Tallinnas Tartu mnt 10 2002. aasta väljakaevamistel leitud kinda kahandamisel (AI 6456) (foto 5).

Foto 5: Vasakul detail Rabivere rabaleiu silmuskoelisest katkest (ERM A445:4/1-2), paremal detail kindast. Mõlemal esemel on pooletahiline kahandus. Fotode autor ERM, Maret Lehis.

Valdava kahandusvõtteks on see kuni tänaseni kasutusel Kihnus, seda kahandusvõtet on kasutatud ka Halliste, Audru, Mihkli, Jüri, Mustjala, Paistu, Häädemeeste jt sukkadel.

3.2.2. Ühetahiline kahandus

Ühetahilise kahanduse korral jääb kolme silmuse kokkukudumisel koepinnale üks silmuserida (foto 6). Ka selle kudumiseks on mitmeid võimalusi, mis esemelt hiljem eristatavad ei ole. Esmalt kootakse varda viimane silmus parempidi ja tõmmatakse suureks aasaks, selle silmuse lõngaga kootakse kaks järgmise varda esimest silmust parempidi keerdsilmusena kokku. Seejärel tõmmatakse pikaks tõmmatud silmus uuesti kokku.

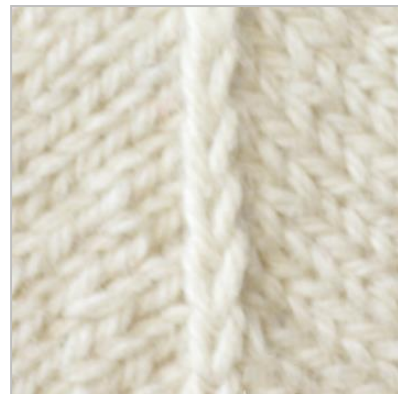

Foto 6: Pooletahiline kahandus. Näidise ja foto autor Anu Pink.

Sukkade puhul pole ühetahiline kahandus siiski eriti sagedane, seda leidis vaid ühel kannal ja 15 otsal.

3.2.3. Pooleteisetahiline kahandus

Sellist kahandusvarianti ei ole kusagil tutvustatud, sest sisuliselt on tegemist kahetahilise kahandusega, mille on teinud väheste tehniliste oskustega kuduja. Teisalt pole aga võimalik väita, et keegi just nimelt sellist tulemust saada ei soovinud. Vanemate etnograafiliste sukkade hulgas polegi see väga eriline. Näha võib seda ka raamatus „Mulgi kirikindad ja kirisukad“, aga pildi allkirjaks on märgitud *kate tahiga lõpets*. (Saks 1960, lk 57)

Foto 7: Pooleteisetahiline kahandus. Näidise ja foto autor Anu Pink.

Sellise kahanduse saamiseks kootakse kaks silmust parempidi kokku nii varda lõpus kui alguses, moodustub pooleteise silmuse laiune kahandusjoon (foto 7).

Vaatluse all olnud sukkadest oli seda kasutatud kanna kahandamisel kümnel korral ja otsa kahandamisel seitsmeteistkümnel korral.

3.2.4. Kahetahiline kahandus

Kahetahilist kahandust võib pidada väga traditsiooniliseks kindaotsa kudumisel, aga seda on palju kasutatud ka sukkade korral (foto 8). Selle kudumiseks kootakse varda lõpus kaks silmust parempidi kokku ja varda alguses kaks silmust parempidi ületõstmisega kokku või parempidi keerdsilmusena kokku. Uuritud sukkadest oli sellist kahandusvõtet kasutatud 70 suka otsa kudumisel ja 10 suka kannu juures.

Foto 8: Kahetahiline kahandus. Näidise ja foto autor Anu Pink.

3.2.5. Kolme- ja neljatahiline kahandus

Need kahandused on oma tehnilistelt võtetelt samasugused eelmisega, aga kahe kahandussilmuse vahele kootakse üks või kaks parempidist silmust (foto 9). Kuigi suka puhul on selline kahandus väga sobiv, sest annab kudumile jalalaba osas nõ paksust, on seda siiski kasutatud märksa vähem kui kahetahilist kahandust.

Foto 9: Neljatahiline kahandus. Näidise ja foto autor Anu Pink.

Kui sellise kahanduse korral kududa mõlemad silmused kokku parempidise töövõttega, saadakse vastavalt 2,5 või 3,5 tahiline lõpetus.

3.2.6. Muhu võngeline kahandus

Muhu kudumeid vaadates võib mitmete esemete puhul märgata kudumistehnilist leidlikkust. Seda saab öelda ka kahandusvõtete kohta. Kõige levinum on Muhu esemetel siksakjoonena paistev kolme silmuse kahandus, mida olen uurinud juba paar aastat tagas (foto 10). (Kabur, Pink, Meriste 2010, lk 31)

Foto 10: Muhu võngeline kahandus. Näidise ja foto autor Anu Pink.

Selle kahanduse olemasolu aitab kindlaks teha isegi eseme oletatavat vanust, sest eelmise sajandi keskpaigast alates on muhulased üle võtnud kogu Eestis tavapärase kahandusvõtte.

Varda lõpus kootakse kaks silmust parempidi kokku, kusjuures lõnga haaratakse tavapärasele vastupidises suunas nõ alt üles. Samale vardale kootakse parempidi ka järgmise varda esimene silmus. Kokkukootud silmus tõstetakse viimati kootust üle. See on vaid üks versioon, kuidas sellist siksakilist tulemust saada. Variante on teisigi. Täpselt pole seni õnnestunud kindlaks teha, kuidas seda just tehti. Ka on nimetus *võngeline* kahandus tänapäeval pandud, eeldusel, et see võiks Muhu murdekeelse väljendina sellele töövõttele sobida (*võngeline* – siksakiline)

Muhu sukkade uurimisel leidis veel teinegi eriline kahandusviis, mida oli küll kasutatud märksa väiksemal arvul sukkadel (6), aga seda on siiski liiga palju, et olla täiesti juhuslik katsetus (foto 11). Selle kahanduse puhul kootakse esmalt varda lõpus kaks silmust keerdsilmuse võttega kokku, saadud silmus tõstetakse järgmisele vardale ning sellest tõstetakse üle järgmise varda esimene silmus.

Foto 11: Teine Muhu sukkadel leidunud kahandus. Näidise ja foto autor Anu Pink.

3.3. Vormimine kududes, viimistledes ja materjali valides

Kõige sagedasem sukale õige kuju andmise moodus on kasvatuste ja kahanduste kasutamine. Lisaks moele ja kudumistavadele on kudujad arvestanud ka oma jala mõõtudega. Üldiselt levinud arvamus, et ilusaks peeti jämedate jalgadega naist ja seetõttu kooti sukad väga laiad, ei pea alati siiski paika. Meie muuseumides on väga laia sääreosaga sukki, aga hulgaliselt ka peene sääreosaga sukki ja paljud neist on kirjutud, mis viitab ka nende vähesele venivusele (foto12). Seetõttu ei saa säilinud sukkade põhjal pidada jämedate jalgade moodi või sukkade täistoppimist üldiseks tavaks. Pigem on see omane Lõuna-Viljandimaa vanematele sukkadele.

Suur kunst on olnud sukasääre kasvatamine ja kahandamine nii, et kiri oleks ilma vigadeta ja korraliku väljanägemisega. Sääreosa laiendamiseks on silmi püütud juurde luua ühevärvilise põhja kudumisel. Kirjamotiivide vahel ei ole sukasäärt laiendatud. Nii sääre laiendamine kui ahendamine on nendel sukkadel teostatud suhteliselt järsku, mitte pikkamööda. (ERM EA 59, Mari Tomp (s 1865), Holstre vald, Paistu khk).

Foto 12: Üks ebatüüpiline väga laia sääreosaga sukk Hiiumaa Muuseumist (HKM 2754:2ab), küllaltki peene sääreosaga Muhu sukk (ERM A282:135ab) ja paisutatud sääreosaga Paistu sukk (ERM 5793a). Sukkade proportsioonid on omavahel vastavuses. Fotode autorid Anu Pink, ERM.

Lisaks kududes sukale õige kuju andmisele on kasutusel olnud ka nn sukaliistud, mille abil juba kootud sukkadele sai ilusa vormi anda või ka lihtsalt sukki kuivatada. Arvestades sukaliistude vähesust meie muuseumites (ERM-i kogus on vaid kahed sukaliistud: sukalaud Valjalast A494:32 ja sukaliist ERM A577:40) on see olnud pigem erandlik kui tavapärane viis sukakuju parandamiseks.

Huvitavat sukkade viimistlemise viisi kirjeldab Mari Tomp (s 1865), Holstre vald, Paistu khk. (ERM EA 59)

Pärast kudumist on alati sukad pestud. Pesemise ajal on püütud suka valget kirjamata osa vanutada niipalju kui võimalik, et sukk saaks soojem. Sukke püüti pesta sooja vihmaveega, siis said head pehmed sukad. Ka pärast pesemist on sukad uhetud soojas vihma vees puhtaks ning soojas ruumis selle järgi kuivatatud. Külma veega pestes ja külmas kohas kuivatades jäänud sukad karmid ja karedad. Et kirjalõngad pehmes vihmavees värvi ei annaks, selleks on pesemise

veele lisatud peotäis soola. Loputamise ehk **uhtmise** vesi on pesemise veest võetud vähe jahedam, sellepärast ei ole sellele enam soola lisatud.

Kuivamise järel on sukad **nuiatud**, kolgitud kivi peal. Kolkimine oli pressimise asemel. Ülesvanunud rasvad läksid sukal kolkides ligi ja sukale jäi nagu pressimisega läige peale. Pärast kolkimist on kirisukad pööratud pahupidi ja jäetud pooleks kokku pandult kirstu seisma kuni kasutamiseni.

Neid ülilaia sääreosaga Mulgimaa sukki on kajastatud peaaegu kõigis Eesti kudumeid puudutavates väljaannetes. Nii Ilmari Manninen, Kalju Konsin kui ka Linda Saks viitavad paisutatud sääremarjaosale. (Manninen 1927, lk 383-384; Konsin 1972, 24; Saks 1960, lk 25)

Siiski tahaksin seda arvamust veidi täpsustada. Sukki uurides ja mõõtes võib kindlalt väita, et paisutatud osa ehk *sukakott* jääb sääremarjast tegelikult oluliselt allapoole, alates kohe peale pahkluid ning ahenedes nii, et sääremarja kõige laiemalt kohalt on need sukad juba üsna kitsad (foto 13). Ilmselt oli see vajalik selleks, et toekas jalg pika seeliku alt paremini välja paistaks. Kõiki ERM-i kogus olevaid sukki arvesse võttes on paisutatud osa keskmine laius ehk pool ümbermõõtu 20,5 cm, kõige laiema suka (ERM A509:3277) laius aga 28 cm.

Foto 13: Paistu suka kuju võrreldes naise jala kujuga. Paisutatud osa ei asu sääremarja kohal. Sukk: Suomen Kansalismuseo SU4106:1-917, Paistu kihelkond, Holstre. Foto: Suomen Kansalismuseo.

Materjalikasutuselt on enamik muuseumites hoiul olevaid sukki villased, aga on ka linaseid ja puuvillaseid. Ühed sukad on kootud nõgeselõngast (EVM E258:36ab). Linaste ja puuvillaste sukkade vähene kogus muuseumiesemete hulgas võib olla põhjustatud sellest, et need tundusid kogujatele liiga tavalised. Enamasti lähtus suka materjalivalik ilmselt kandmisperioodist, linased ja puuvillased olid suvesukad.

Väljaskäimise sukad suve ajal olid valged linased, augud sees, kutsuti viklid. (ERM EA 216, lk 292, Elviine Linnapett (sünd 1877, Türi khk)

Paistu ja Tarvastu sukkade uurimisel selgus küllaltki omapärane ja erandlik materjalikasutus. Nende sukkade puhul on materjalivalik aidanud kaasa ka sukale soovitava kuju andmisel (ERM A509:3269; ERM A423:52; ERM A195:8b; ERM A103:1; ERM 384; ERM A553:18; ERM A144:3; ERM 678 jt).

Enamasti on kirjatud-paisutatud mustriosa kootud jämedamateist lõngadest ja kolmevärvilisena, mis lisaks juurdekasvatatud silmustele aitas kudet kiiresti laiendada ja tegi kirjatud osa robustselt paksuks. Nii hoidis sukk üsna iseenesest vormi ja kui lisada veel tädisena takud või ajalehenutsakud, siis jättis mulje väga toekast jalast.

Peaaegu kõigil Paistu tüüpi sukkadel on ülemine osa ehk põlvepealne kootud jämedamast villasest või ka linasest lõngast, kirjaosa jämedatest villastest lõngadest ja labaosa kas peenemast villasest või puuvillasest lõngast. On mitmeid sukki, millel on kasutatud kolme materjali – ülemine osa linane, kiri villane ja labaosa puuvillane. Põhjuseid võib sellisel materjalivalikul olla mitu, ilmselt puuvillane labaosa kulus tunduvalt aeglasemalt kui villane, samas võib oletada, et selline materjalivalik kuulub suviste sukkade juurde, aga kindlasti aitas see kaasa soovitud sukakuju saavutamisele.

4. KANNAKONSTRUKTSIOONID

4.1. Kannatüüpide nimetamine ja süsteemne jaotamine

Kui eeldada, et ühes piirkonnas on ühel ajahetkel kasutusel vaid üks kannakudumise tehnoloogia, siis pole sellele spetsiaalse nimetuse leidmine vajalik. Võib rääkida lihtsalt kannakudumisest. Täpsustav nimetamine osutub vajalikuks siis, kui tegemist on mitme erineva kannatüübi paralleelselt kasutamisega või mingi rahvusvahelise ülevaate või trükisega. Näitena võiks tuua nimetused *French Heel*, *Dutch Heel* või *German Heel*, mis suure tõenäosusega on nõ kõrvaltvaatajate pandud, sest vaevalt kudujad ise kohalikku kannakudumist nii nimetasid. Lk 13-14 toodud tabel näitabki, et üsna suur osa kannakonstruktsioonide nimetusi on seotud mingi kindla piirkonnaga. Kuna Eestis on sukakudumise aktiivseimal perioodil puudunud igasugune omamaine kudumisalane kirjavara ja ilmselt pole keegi meie kannakonstruktsioone seni uurinud, on enamik selle uurimistöö käigus leitud kannatüüpe ilma nimetuseta või on need unustatud.

Eesti kudujate hulgas on rohkem või vähem levinud vaid mõned kandade nimetused. Need kõik on ilmselt laiemalt kasutusse läinud Linda Saksa raamatu „Mulgi kirikindad ja sukad“ kaudu, mida on ka jätkuvalt tsiteeritud. Selle raamatu terminid (saksakand, *lõpetskonts*, *kogemata konts* ja *latikonts-lätikonts*) toetuvad 1959. aastal Holstres läbi viidud välitööde materjalidele (EA 59) ning on seega murdekeelsed. Sõna *lõpetskonts* hilisem ülekandmine ka mujal Eestis kootud selletüübilistele kandadele on seetõttu küsitav, aga just nii on juhtunud, sest kannatüüpide nimetusi pole mujal kirja pandud või pole välitöödel kirja pandud nimetused kusagil avaldamist leidnud ning on jäänud seetõttu kudujatele teadmatuks. Nii võib leida Etnograafilisest arhiivist Hageri välitööde materjalide hulgast näiteks nimetuse *lambakeelekand*, mis pole tänapäeval laiemalt teada.

Sukad kooti triibulised. Sokke nimetati varem kapetad. Kannakudumisvõtetest tuntakse ümarakujulist saksakanda ja täisnurkset lambakeele kanda. Viimase kuju esineb poe sokkidel. (Hageri, EA 76 lk 126)

Kirjelduse järgi võib oletada, et tegemist on kannaga, millel kannalakk on kanna alt õmblusena ühe silmuse abil kokku kootud ja mis inglise keeles on kandnud nimetust *common heel*. Sellist

kanda on tõesti mitmeid aastasadu tehtud masinkootud sokkidele, aga seda on palju ka Euroopa, sealhulgas ka Põhjamaade, käsitsikootud sukkade hulgas. Eesti muuseumidest ühtegi sellise kannaga sukka leida ei õnnestunud.

Küsimusi tekitab ka Eesti keeles levinud nimetus – saksakand, sest sellist kanda tuntakse mujal maailmas Hollandi kannana (inglise keeles *Dutch Heel*, saksa keeles *Dutch Ferse* või *Klassische Ferse*, Soome keeles *Hollantilainen kantapää* või *suora kantapää*). Samas on tuntud ka mõiste German Heel, mis aga tähistab teistsugust kannatüüpi. Linda Saks toob nimetusele *latikonts* sünonüümiks nimetus *lätikonts* (Saks 1960, lk 11). Kui aga uurida nimetatud kirjutise koostamise allikmaterjale, siis *lätikontsale* algtekstis viide puudub.

Ligi 60 aastat tagasi on Holstres hakatud üldiselt kuduma lakakontsa e latikontsa. Selle kanna kudumiseks on kootud edasi-tagasi kududes kanna latt, kui kanna latt on paraja pikkusega, umbes 5 cm, siis ahendati kanna latt, keskkoha poolt ääre poole kokku võttes. Kui kannalatt oli kokku võetud, siis võetakse ka lati külgedelt silmad üles vardale ja hakatakse ümberringi kuduma. Latikand on praegugi üheks kõige laiemalt kasutatavaks kannaks. (ERM EA 59, Mari Tomp (s 1865), Holstre vald, Paistu khk)

Nimetust *lätikonts* on siiski kasutatud, sellele viitab ka järgnev tekst. Aga päris täpset tähendust, mida selle all mõeldud on, kahjuks enam taastada ei õnnestunud.

Konts koeti rohkem läti kontsa muudu. Nüüdse kondsa õigatse saksa kontses. Nii räägib Alma Utt aastal 1942. (Ennemustitsel Mulgimaal 2008:139)

Arvestades asjaolu, et enamik uurimuse käigus leitud kannatüüpe on Eestis unustuse hõlma vajunud ja neil puuduvad meile teadaolevad nimed, tuli töö käigus neile nimetused leida. Võimalusel püüdsin kasutada või paralleelselt kasutada juba olemasolevaid nimetusi ning puuduvad nimetused siduda enamasti kanna tehnoloogiliste võtetega. Näiteks *ringselt kootud kand* või *ringne kand* annab üldise kujutluspildi kanna kudumise tehnoloogiast ja on tänapäeva inimesele arusaadavam kui mulgimurdeline *lõpetskonts*. Ühe kannatüübi, mis on Eestis olnud kasutusel üksnes Kihnus, olen julgenud nimetada ka levikuala järgi. Samas ei pidanud vajalikuks mõnd rahvusvaheliselt piirkonna järgi nimetatud kannatüüpi nimetada sama nimega, sest pole võimalik kindlaks teha, kas on saadud kusagilt eeskuju või on sarnased kannakonstruktsioonid leiutatud üksteisest sõltumatult. Näiteks *Welsh Heel*, mis on maailmas üsna vähe esinev kannatüüp ja mille sellisele nimetusele leidsin vaid ühe allika (Weldon's Practical Needlework

1886). Samas on see kand levinud mitmes Eesti piirkonnas ning sai nimetuseks *pööratud ridadega kand*.

Sukkade koondtabelis (LISA 1) on statistika teostamiseks kõik kannatüübid nummerdatud. Number on antud üksteisest suuresti erinevatele kannakonstruktsioonidele. Numbri taga olevate tähtedega on tähistatud väiksemaid erinevusi, mis puudutavad näiteks kahandusvõtet.

Kannatüübid ja alatüübid

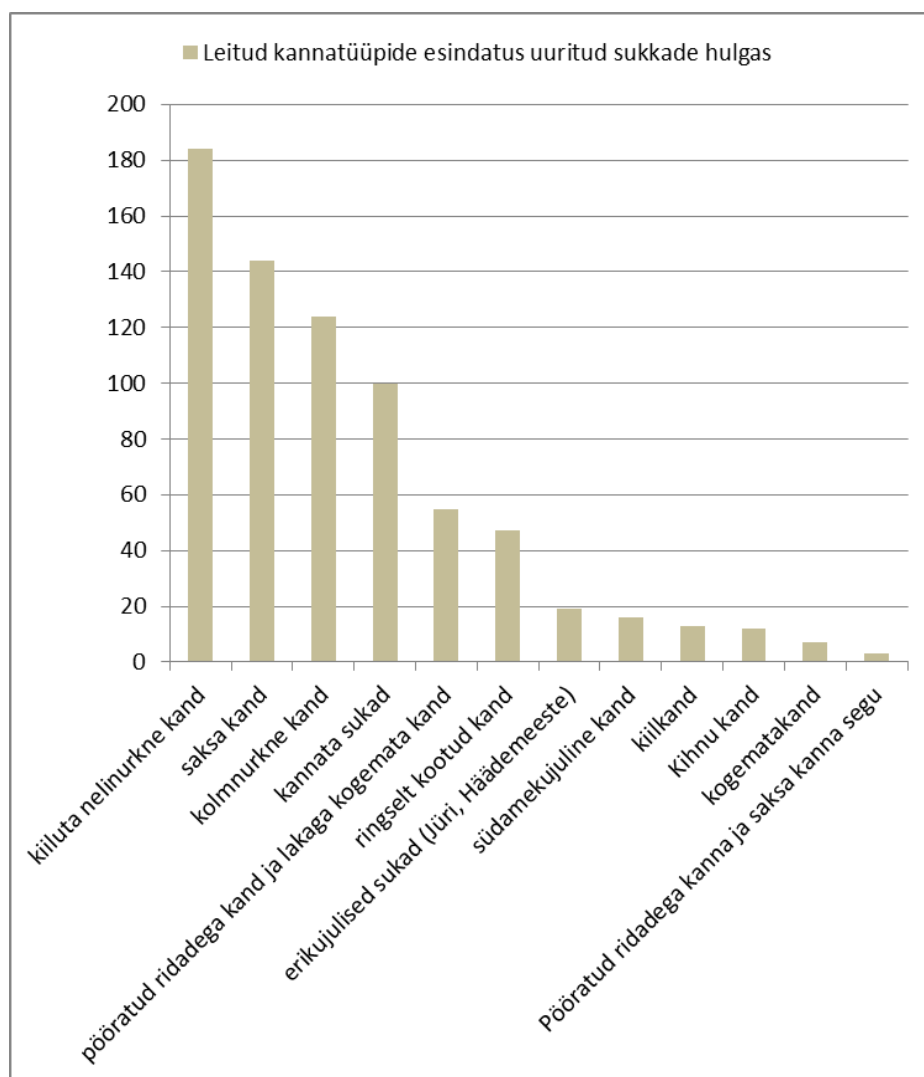
- 1** Kannata sokk
- 2** Kogemata kand
 - 2a** pööre lõnga viimisega ümber järgmise silmuse
- 3** Ringne kand
 - 3a** pooletahilise kahandusega
 - 3b** Muhu sik-sak kahandusega
 - 3c** ühetahilise kahandusega
 - 3d** pooleteisetahilise kahandusega
 - 3e** kahetahilise kahandusega
 - 3f** kahetahilise kahandusega üle rea
 - 3g** kolmetahilise kahandusega
 - 3h** kahandusi alustatud viiendal real (kolmetahiline)
- 4** Ringne kand kiiluga
- 5** Ringne kand tallaaluse kahandusega
- 6** Kiilkand
 - 6a** lihtne edasi-tagasi pööre
 - 6b** viklisilmusega pööre
 - 6c** pööre lõnga viimisega ümber järgmise silmuse
 - 6d** hajusad põhjakahandused
 - 6e** põhjakahandused kindla rütmiga sukajuti kõrval
 - 6f** kiilkand, millel on pöördel kahandatud ja kahe silmuse kauguselt õhksilmusega juurde kasvatatud, kahandused talla all üle kolme rea
- 7** Lühikese lakaga kogemata kand. (Talla all kahandusi pole.)
- 8** Pööratud ridadega kand
 - 8a** lihtne edasi-tagasi pööre
 - 8b** viklisilmusega pööre

- 8c** pööre lõnga viimisega ümber järgmise silmuse
- 8d** kannapõhja kahandusi ei ole
- 8e** kannapõhja kahandused hajusalt
- 8f** kannapõhja kahandused kindla rütmiga kanna keskel
- 8g** kannapõhja kahandused pööride lähedal
- 8h** kannakiilu ei ole
- 9** Kolmnurkne kand
 - 9a** lisasilmusega (kiiluga)
 - 9b** lihtsalt nihkuva kahandusega (kiiluga)
 - 9c** kahe lisasilmusega
 - 9d** kolmnurkne kand kiiluta
- 10** Kiiluta nelinurkne kand
- 11** Saksakand (nelinurkne kand kannalaka, kannapõhja ja kannakiiluga)
 - 11a** tavalises kannakoes
 - 11b** kärjelises kannakoes
 - 11c** laka külgedel ripskude või muster
 - 11d** lakk ja põhi soonikoes
 - 11e** kannakiil algab 3-5 silmust altpoolt
 - 11f** kannakiil on kootud edasi-tagasi osana
 - 11g** kannakiil algab 3-4 silmust altpoolt ja on kootud edasi-tagasi osana
- 12** Kihnu kand
- 13** Südamekujuline kand
- 14** Pööratud ridadega kanna ja saksakanna segu
- 15** Lambakeelekand (tallaaluse „õmblusega kand“?), ühtegi sukka ei leidunud.

4.2. Kannatüüpide kirjeldused ja levikualad

Järgnevalt on uurimuse tulemused antud kannatüüpide järgi, kusjuures eraldi on välja toodud konstruktsioonierinevustega põhitüübid ning nendega koos ära näidatud ka väiksemad erinevused, mis puudutavad kas silmuste kokkukudumise või teiste töövõtete erinevaid valikuid.

Allolevas tabelis on toodud kirjeldatud kannatüüpide esinemise sagedus uuritud sukkade hulgas. Tabeli põhjal ei saa kindlasti teha järeldusi Eestis kootud sukakandade kohta üldisemalt. Siinset tulemust on näiteks suuresti mõjutanud Muhu sukkade suur hulk (140) meie muuseumites, mis tõstab tunduvalt kiiluta nelinurksete kandade hulka (joonis 4).

Joonis 4. Leitud kannatüüpide esindatus uuritud sukkade hulgas.

4.2.1. Kannata sukad

Kõik leitud ilma kannata sukad on pärit Setumaalt. Sealt kogutud 104-st sukast oli kand vaid neljal ja kõik need neli on naistesukad, kuigi naistesukki oli Setu sukkade hulgas vaid kuus paari. I. Manninen kirjeldab küll ka ühte paari Muhu kannata kitsevillast sukki ja kahte paari ERM-i kogus olevaid kandadeta sukki, üks paar neist saadud Viljandist ja teine Helmest, aga tänaseks neid ERM-i kogus enam ei ole. (Manninen 2009, lk 376, esmatrükk 1927)

Vaadeldud sukkade hulgas on kaks paari kannata Setu meestesukki Eesti Vabaõhu-muuseumis ning 96 paari Setu kannata meestesukki ja kaks paari kannata Setu naistesukki ERM-s. Arvestades kannata sukkade väga suurt arvu, võib öelda, et Setumaal kooti vähemalt 20. sajandi alguseni kirjatud meestesukad ilma kannata.

Uuritud sukkade põhjal saab öelda, et need olid kuni kannani suhteliselt laiad ning pärast kannaosa on sukki enamasti veidi kahandatud nii, et suka põiaosa ümber jala jääks (foto 14).

Foto 14: Kirjatud säärega ilma kannata Setu meestesukk (*poissa kapuda*), ERM 6378. Foto: <http://www.muis.ee/museaalview/553675>

4.2.2. Kogemata kand

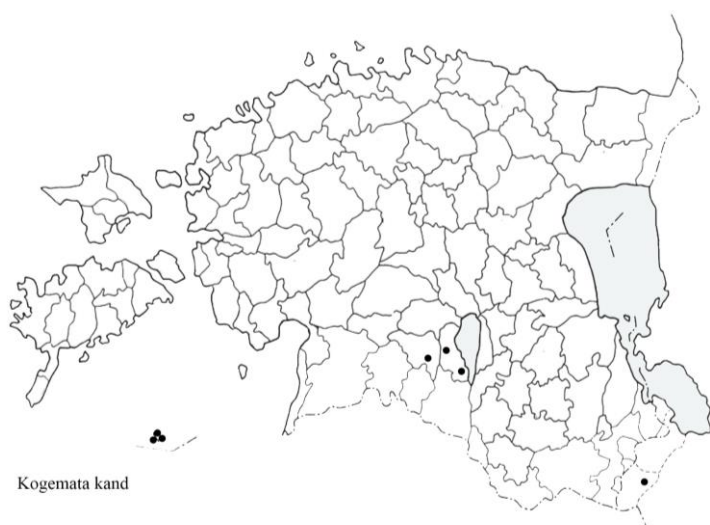
Nagu juba öeldud, on selle kannatüübi nimetus ainsana fikseeritud mulgimurdelisena – *kogemata kants*. (ERM EA 59; Ennemustitsel Mulgimaal 2008, lk 139). *Kants*, *kans*, *kunds* on kanna kohta öeldud ka mitmes teises murdepiirkonnas, näiteks Võrumaal, Setumaal (Kuiß vanal Võrumaal eleti 2005, lk 707). Tänapäevase variandina võiks kasutada siiski nimetust – kogemata kand (foto 15).

Foto 15: Kogemata kand. Näidise ja foto autor Anu Pink

Nimetus tuleneb ilmselt selle kanna kudumise lihtsusest. Sukk või sokk tuleb kududa kuni kannapõhjani ning edasi kootakse ainult nende kahe varda silmustega, millele jääb suka kannaalune osa. Kudumist alustatakse edasi-tagasi ridadena keskelt 12-14 silmusega ning iga kord kootakse rea lõpus enne töö ümber keeramist üks silmus juurde. Nii kootakse seni, kuni kõik neil kahel vardal olevad silmused on kudumisse haaratud. Edasi kootakse ringselt suka põiaosa.

Selle kanna miinuseks on liiga väike „pööre“, mistõttu sokk ei jää väga ilusti ümber jala hoidma. Seda mainib oma jutus ka Mari Tomp (s 1865), Holstre vald (ERM EA 59).

Tänu raamatule „Mulgi kirikindad ja sukad“ on seda kanda kõikjal tutvustatud kui meie rahvapärast kannakudumise viisi, aga uuritud sukkade hulgas oli sellise kannaga sukki vaid seitse. Kuna neist seitsmest kolm on Ruhnu kogutud meestesokid, võiks vaid Ruhnu puhul rääkida sellise kanna kudumise tavast (joonis 5).

Joonis 5. Muuseumites olevate kogemata kannaga sukkade päritolu.

4.2.3. Ringselt kootud kannad

Ringne kand (Mulgi murdes *lõpetskonts*) on kannatüüp, mille kohta võib väita, et see oli levinud just varasemal perioodil. Kuigi paljude muuseumisukkade puhul pole nende valmistamise aeg teada, on sellised kannad tüüpilised just kõige vanemate säilinud sukkade hulgas. Pooled sellistest dateeritud sukkadest on kootud 19. sajandi esimesel poolel.

Foto 16: Ringselt kootud kand Muhu *võngelise* kahandusega. Näidise ja foto autor Anu Pink

Ringse kanna puhul jäetakse kanna jaoks kahe varda laiune ava (kinnikootud ava) ning kootakse sukk lõpuni. Kõige viimase tööna kootakse sukale ringselt kand, mida kahandatakse külgedelt sama moodi nagu suka otsa. Aruteluks annab põhjust viis, kuidas kanna-ava on kudumisel tehtud. Mõne suka puhul võis aimata loodud silmuste rida, mis viitab sellele, et kannaava tegemisel tõsteti silmused abilõngale ja loodi uued silmused, aga enamasti ei ole ava kohal olnud rida eristatav, mistõttu on loogiline, et ava tegemiseks kooti kahe varda ulatuses sisse abilõng, mis hiljem välja harutati. Selliselt kirjeldab 1959. aastal *lõpetskontsa* kudumist ka Mari Tomp Holstrest.

Kandade kudumiseks on olnud Holstres mitu erinevat viisi. Kõige üldisemalt on kootud lõpetskontsa. Lõpetamise teel on kanda kootud järgmiselt. Poole suka ulatuses on kootud üks rida erilõngaga, lõnga otsad on seotud sõlme, et silmused ottest hargnema ei hakkaks. Edasi on kootud sukka kuni ahenduseni ja alles suka lõpetamise järgi harutati sissekootud lõng kanna kohalt välja ja võeti silmad neljale vardale ja hakati kanda kuduma. (ERM EA 59, Mari Tomp, sünd 1865, Holstre vald)

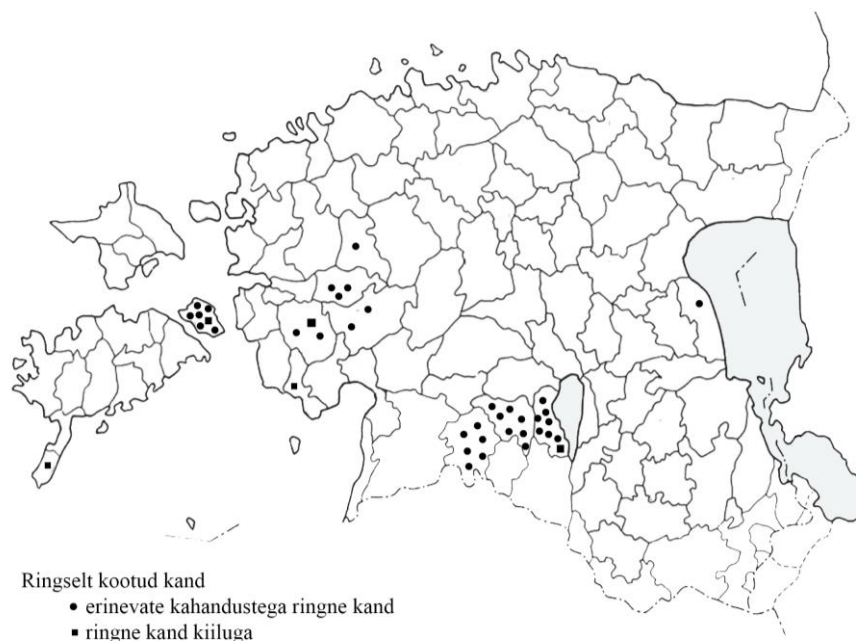
Kuigi enamiku vaadeldud ringselt kootud kandade puhul oli kanna külgedel silmuseid kahandatud igal ringil, oli ka üksikuid, millel oli kahandusi tehtud üle rea (foto 17). Selliselt saadud kand on pisut suurem ja järgib kanna kuju rohkem. Nii seletab kanna kudumist ka Mari Tomp Holstrest (ERM EA 59). Eestis kootakse tänapäeval ringset kanda üldse harva, aga muu maailma kudujaid jälgides võib kohata just sellist üle rea kahandamist (Bush 2011, lk 61; Novita

sukkalehti 2011, lk 48). Mujal levinud ringseid kannu, mida kahandatakse rohkem kui kahest kohast, uuritud Eesti kannade hulgas ei leidunud. Küll on silmuse kahandamisel kasutatud nii poole-, ühe-, pooleteise- kui kahetahulist versiooni. Leidus ka sukki, millel oli istuvuse parandamiseks enne kahandamist kootud 3-5 kahanduseta ringi, kootud lisaks kiil või tehtud täiendavaid kahandusi sukka talla alla kohe pärast kannaosu lõppu (foto 17).

Võib öelda, et uuritud ringse kannaga sukad ei järginud eriti jala kuju ja olid üldiselt laiad, mistõttu ei omanud kannu istuvus nii suurt tähtsust.

Foto 17: Erinevalt täiendatud ringsed kannad. Vasakul on talla all silmuseid kahandatud, paremal tehtud kahandusi üle rea. Näidiste ja fotode autor Anu Pink

Joonis 6. Muuseumites olevate ringselt kootud kannaga sukkade päritolu.

4.2.4. Kiilkannad

Kiilkanda võiks pidada üheks väga elegantseks kannatüübiks, mille olemasolust ega kudumisest tavaliselt kudemisel aimugi pole. Neid kannu iseloomustab kannalaka puudumine, kuigi visuaalselt võib oskamatu vaatajale tunduda, et tegemist on tavalise kannaga.

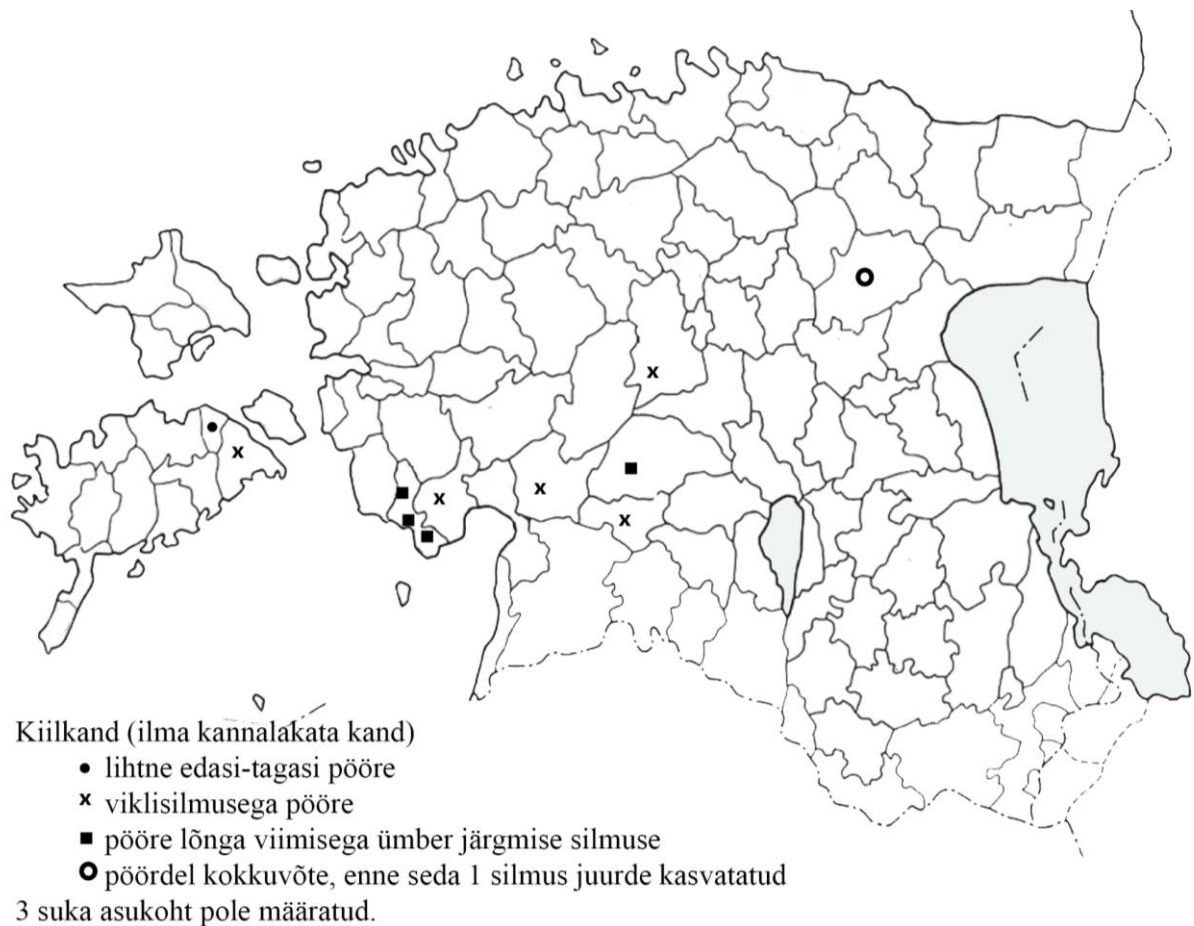
Foto 18: Kiilkannad. Vasakul moodustavad õhksilmused tüüpilise kolmnurkse kiilu. Koopia Türi sukast PM E48ab. Paremal on koopia erandlikust ERM kogus olevast tundmatu päritoluga sukast ERM A483, mille puhul on auguread üksteise kõrval. Koopiad kudus ja pildistas Anu Pink.

Enne kannapõhja kudumist laiendatakse suka säärt silmuste juurdekasvatamisega. Tavaliselt tehakse seda kahe augureaga, millest ühel on lihtsalt kaunistav funktsioon (õhksilmuse kõrval kootakse kaks silmust kokku). Teise augureaga kasvatatakse silmuseid juurde. Juurdetehtavate silmuste arv kõigub kaheksast (ERM A509:3171, Jaani) kuni 18-ni (ERM 509:3263, Simuna). Muuseumis on ka üks sukk, mille puhul on kaks augurida viidud kõrvuti nii, et iseloomulikku kolmnurkset kiilu ei moodustugi (ERM A483, päritolu teadmata). Pärast sääre laiendamist alustatakse 6-14 silmusega edasi-tagasi ridadena kannalake alumise osa kudumist. Iga rea lõpus kootakse üks silmus juurde. Samal ajal tehakse kannalake all üle kolme või viie rea kahandusi, mis annavad kannale ilusa kuju. Edasi-tagasi ridadega kootakse kannalake osa nii kaua, kuni jõutakse kiilu silmusteni, see on umbes poole põiani (foto 18).

Kuna töö ringikeeramisel silmuseid ei kahandata, jäävad sinna väikesed augud. Selle vältimiseks on kaks võimalust. Esimeseks neist on enne töö ringikeeramist kahe silmuse asukohtade vahetamine viklisilmustena, mis on näha ka fotol 18. Teiseks võimaluseks on lõnga viimine ümberpööratavale järgneva silmuse tagant läbi. Sellisel puhul jäävad pööratavale väikesed

„lõngakriipsukesed“. Kiilkannaga sukkade hulk pole meie muuseumites küll suur, vaid 13 sukapaari, aga nende hulgas leidub kõiki kolme kannapõhja pööramise varianti (joonis 7). Mõned neist sukkadest on puuvillased või linased, rohkem kui pooled siiski villased. 13-st sukapaarist kuus on kootud 19. sajandi keskel või teisel poolel, ülejäänud on kogutud 20. sajandi algul, aga nende kudumise aeg pole teada.

Simunast kogutud sukapaari (ERM 509:3263, Simuna) kannapõhi on kootud teistest erinevalt. Kannapõhja servadelt kaks silmust siiski kokku kootud, mitte lihtsalt omavahel pööratud, aga paar silmust enne kokkukudumist on õhksilmuse abil üks silmus juurde tehtud. Tegelik kannakahandus on ka sellel sukal tehtud kann alla.

Joonis 7. Muuseumites olevate kiilkannaga sukkade päritolu ja kudumise erinevused.

4.2.5. Lühikese lakaga kogemata kand

Sellel kannatüübi puhul on kogemata kand ühendatud saksakannaga. Esmalt on kootud kahe vardaga ülilühike kannalakk, mille pikkus on vaid 1-2 cm. Seejärel on kannalaka varrastega kootud edasi-tagasi ridadega kogemata kand (keskelt alustades on iga rea lõpus kootud üks silmus juurde ilma midagi kokku võtmata). Ka selle kanna puhul saab pööramist teha kolmel erineval moel nii nagu eelmise kirjeldatud kannatüübi puhul (foto 19).

Kui kannapõhi on valmis, korjatakse lühikese kannalaka külgedelt silmused üles ja alustatakse ringselt kudumist. Kannale kootakse ka kiil nagu saksakanna puhul (vt lk 49). Selliseid kanda oli vaadeldud sukkade hulgas vaid kolmel sukapaaril – 1824. aastal kootud Tarvastu sukkadel, ühel paaril Karksi sukkadel ja ühel paaril Virumaa Muuseumis olevatel tunduvalt hiljem kootud sukkadel, mis on kogutud aastal 1937. Mõningal juhul ongi keerukas piiri tõmmata sellise kanna ja järgmisena vaadeldava pööratud ridadega kanna kudumise erinevustele. Vahe seisneb kannalaka pikkuses ja tallaaluste kahanduste puudumises või olemasolus.

Foto 19: Lühikese lakaga kogemata kand. Vasakul on kannapõhja serval töö pööramisel kaks silmust viklisilmustena omavahel ära vahetatud, paremal on enne pööramist viidud lõng ümber järgmise silmuse. Näidiste ja fotode autor Anu Pink.

4.2.6. Pööratud ridadega kand

Sellise kanna kirjeldus õnnestus rahvusvahelisest kirjandusest leida 1886. aastal ilmunud sukakudumist tutvustavast ajakirjast (Weldon's 1886), kus see kannab nimetust Welsh Heel. Tänapäeva kudujateni on selle harvaesineva kannatüübi toonud Nancy Bush oma raamatus „Knitting Vintage Socks“ (Bush 2005). Vestlusest Nancy Bushiga selgus, et temagi on selle kannavariandi leidnud eelpool nimetatud Weldon'si väljaandest ning pole seda mujal kohanud. Eestis on see varasemal perioodil olnud ilmselt üsna sagedane kannakudumise moodus.

Kõigepealt kootakse edasi-tagasi ridadena tavalise pikkusega (4-6 cm) kannalakk. Edasi alustatakse laka keskelt 6-14 silmusega kannapõhja kudumist. Kannapõhja laiendatakse iga rea lõpus ühe silmuse võrra. Paarikaupa tehtavad kahandused kootakse tavaliselt üle kolme rea kanna alla. Kannapõhja külgedel on töö ümberkeeramisel kasutatud erinevaid variante – nii viklisilmusena silmuste ümber tõstmist, lõnga viimist ümber järgmise silmuse kui ka tavalist pööret.

Kannal on ilus ümar kuju ja see istub jalas hästi. Uuritud sukkade hulgas leidis ka selliseid, millel tallaaluseid kahandusi oli tehtud vähem või polnud neid üldse. Sellisel juhul polnud kannakuju nii ilus.

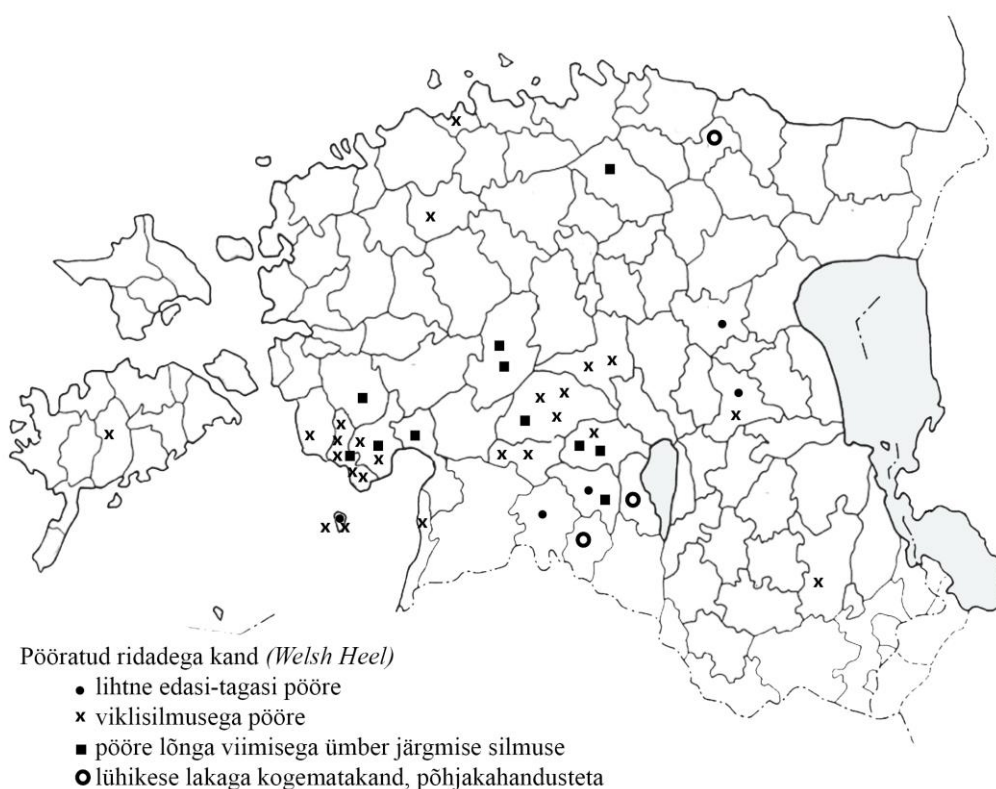

Foto 20: Pööratud ridadega kand. Kannapõhja serval töö ümberpööramiseks on kolm erinevat varianti, siin on kasutatud lõnga viimist ümber pöördekohale järgneva silmuse. Kahandused selle kannatüübi puhul on tavaliselt paarikaupa kannaku alla ja neid tehakse üle kolme rea. Näidiste ja fotode autor Anu Pink.

Kui vaadelda pööratud kanna kudumist piirkonniti, siis jääb silma, et enamik leitud sellise kannaga sukkadest pärineb Pärnu- või Viljandimaalt. Eriti iseloomulik on selline kand Tõstamaa kandis kootud sukkadele, kus seda esines teiste kannatüüpide kõrval kõige suurema protsendina.

Arvestades siiski sukkade kogumise piirkondliku ebajärjekindlust, ei saa seda kannatüüpi kindlalt siduda vaid kaardilt nähtavate piirkondadega (joonis 8). Sellisele arvamusele võiks olla tõenduseks vestlus Virumaal elava Külliga, kes näitas, et tema on kogu elu sellist hästi istuvat kanda kudunud.

Sellist kanda õpetas mulle vanaema, ema kudus ka niiviisi. Ma ei teadnudki, et teisiti ka tehakse. Mu vanaema Olga Lilleoks (1898-1981) oli pärit Rägaverest. Lõng viiakse ümber järgmise silmuse ja talla all kahandatakse kaks korda kaks silmust. (eravestlus)

Joonis 8. Muuseumites olevate pööratud ridadega kannaga sukkade päritolu ja kudumise erinevused.

4.2.7. Kolmnurkne kand

Selle sokikanna nimetuseks on mitmes keeles *ümar kand* (vt kannanimetusi tutvustav tabel lk 13), mis tuleneb ilmselt selle kannatüübi mugavast, hästi ümber jala hoidvast kujust. Vaatamata sellele kasutan siin nimetust *kolmnurkne kand*, mis tuleneb kannapõhja kujust. Seda enam, et selline nimetus on Eestis juba levima hakanud.

Selle kanna korral kootakse esmalt kahe vardaga kannalakk ja alustatakse kannapõhja kudumist keskelt 2-8 silmusega. Edasiseks kudumiseks on kaks erinevat varianti. Tänapäeval on pigem levinud nõ lisasilmusega variant, mille puhul kootakse ära esmalt keskmised kannapõhja silmused, seejärel kootakse kaks silmust kokku ning enne töö ringi keeramist lisaks veel üks parempidine silmus (pahemalt poolelt pahempidine). Niiviisi edasi-tagasi kududes nihkub kokkuvõtete asukoht järjest külje poole, moodustades kolmnurkse põhja. Teise variandi puhul lisasilmust pärast kokkuvõtmist ei koota, vaid pööratakse töö kohe ringi. Sellel variandi korral on enamasti jäetud algul keskele rohkem silmuseid. Edasi alustatakse ringselt kudumist ja kootakse kannale kiil.

Foto 21: Kolmnurkne kand. Vasakul on lisasilmusega kolmnurkne kannapõhi, paremal on kannapõhja pööratud kohe pärast kahe silmuse kokkukudumist. Näidiste ja fotode autor Anu Pink.

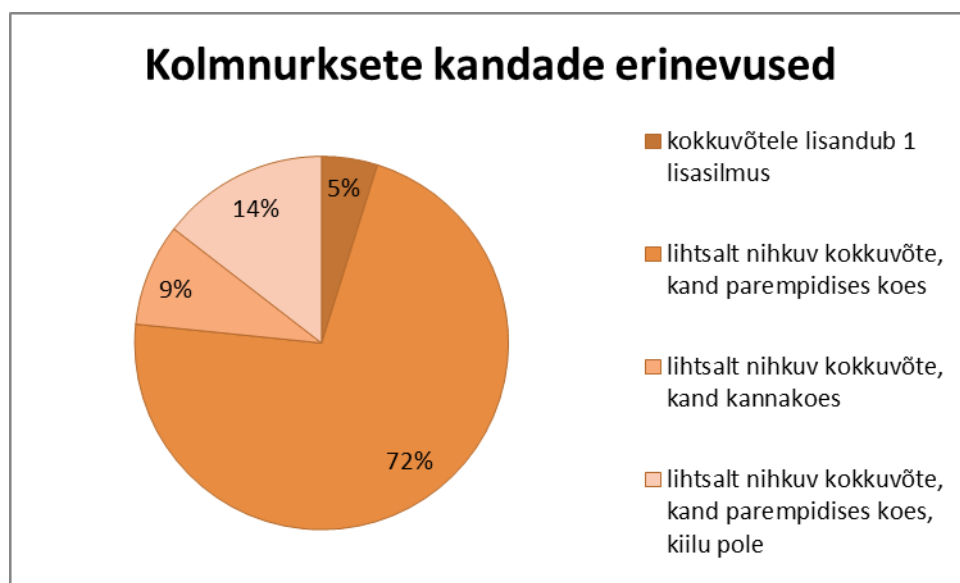
Rahvusvahelised käsiraamatud tutvustavad just lisasilmusega kolmnurkse kanna kudumist. (Weldon's 1886; Bush 2005; Bush 2011; Cornell 2011; Linden 2008; Stricken und andere

Handarbeitstechniken 1980; McGregor 1984). Samas näitas sukkade uurimine, et lisasilmusega kootud kolmnurkseid kantu on Eesti sukkade hulgas vaid üksikuid, enamik neist on kootud ilma lisasilmuseta (joonis 9). Lisasilmuseta kolmnurkse kanna kudumist on näidanud hiidlane Sirje Juurikas, kes töötab Kärkla Gümnaasiumis käsitööõpetajana (Juurikas 2012).

Tänapäeval soovitatakse sageli kand vastupidavuse suurendamiseks kududa spetsiaalses kannakoes (foto 22). Uurimise käigus aga selgus, et varasematel aegadel on seda võtet kasutatud üsna harva. Vähem kui kümnendik kandadest olid kootud tavalises kannakoes (üks silmus üle tõsta, teine kududa) ja mõni üksik ka kärjelises kannakoes, ülejäänute puhul oli kasutatud tihedat parempidist kudet.

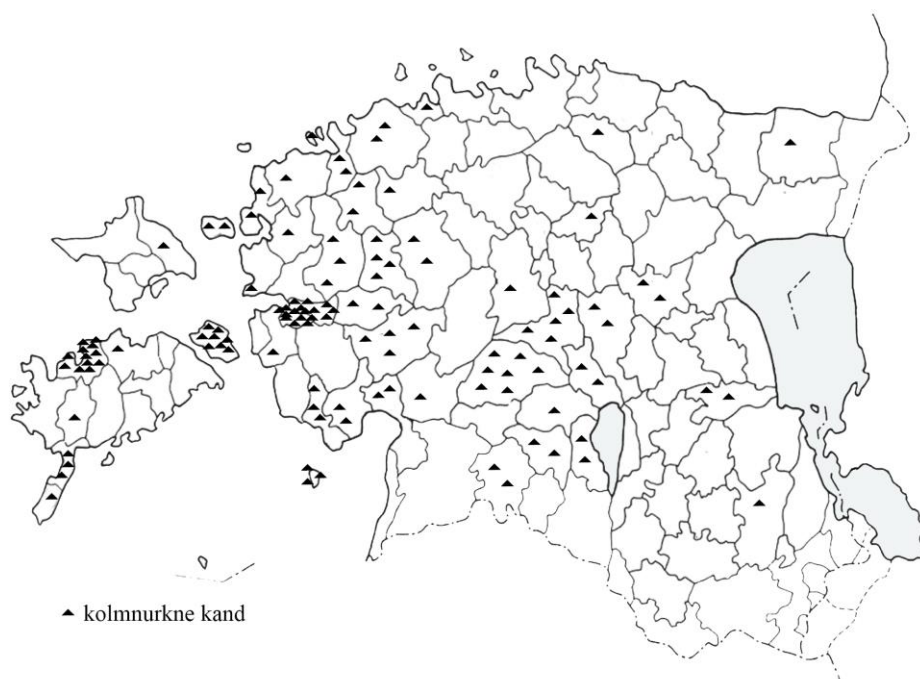
Foto 22: Tavalises kannakoes kootud kolmnurkne kand. Näidise ja foto autor Anu Pink.

Joonis 9. Erinevused uuritud kolmnurksete kandade kudumisel.

Kummalisel kombel on meil käsiraamatutes väga vähe kolmnurkse kanna õpetusi, kuigi nagu näha, on see olnud Eestis varasematel aegadel üks levinumaid kannatüüpe. Kõigis kooliõpikutes on toodud üks kanna kudumise variant ja see ei ole kolmnurkne kand. Seda kanda (lisasilmusega varianti) tutvustab oma 1988. aastal Tallinna Ülikoolis kaitstud lõputöös „Õppekomplektid soki kudumise õpetamiseks üldhariduskoolis“ I. Põldis. Ilmunud Eesti kirjasõnas on ainsana selle kanna (lisasilmusega variandi) kudumist selgitanud oma raamatu „Sokiraamat“ eessõnas Saaremaa kuduja Virve Avik. Millegipärast on raamatu tekstiautor selle õpetuse järele lisanud nõ „ametliku kannakudumise variandi“ (saksakand) koos 1972. aastal koolidele välja antud silmuskudumise õpiku joonistega. (Põldis 1988; Avik 2007:3; Aljasmets 1972)

Olen ise sellise kanna kudumist õppinud 1980. aastate alguses Tallinna Pedagoogilises Instituudis Hilja Aaviku käe all käsitööd õppides ning seda ekslikult pidanud Hiiumaalt pärit kannaks. Tõsi, ka tänapäeval tutvustavad mõned hiidlastest käsitöötajad seda just Hiiumaal levinud kannana. Käesoleva uurimuse käigus tuli paraku välja vaid üks kolmnurkse kannapõhjaga meestesukk, mis on muuseumitesse jõudnud Hiiumaalt (A509:2999, Pühalepa). Võimalik, et sellise tulemuse põhjustas lihtsalt Hiiumaa sukkade väikene hulk. Siiski saab öelda, et näiteks Läänemaal on selline sukakand valdavaks tüübiks. Levinud on see olnud aga üle Eesti (joonis 10). Seetõttu ei ole erilist alust seda kanda Hiiu kannaks nimetada.

Joonis 10. Muuseumites olevate kolmnurkse kannaga sukkade päritolu.

4.2.8. Nelinurkne kiiluta kand

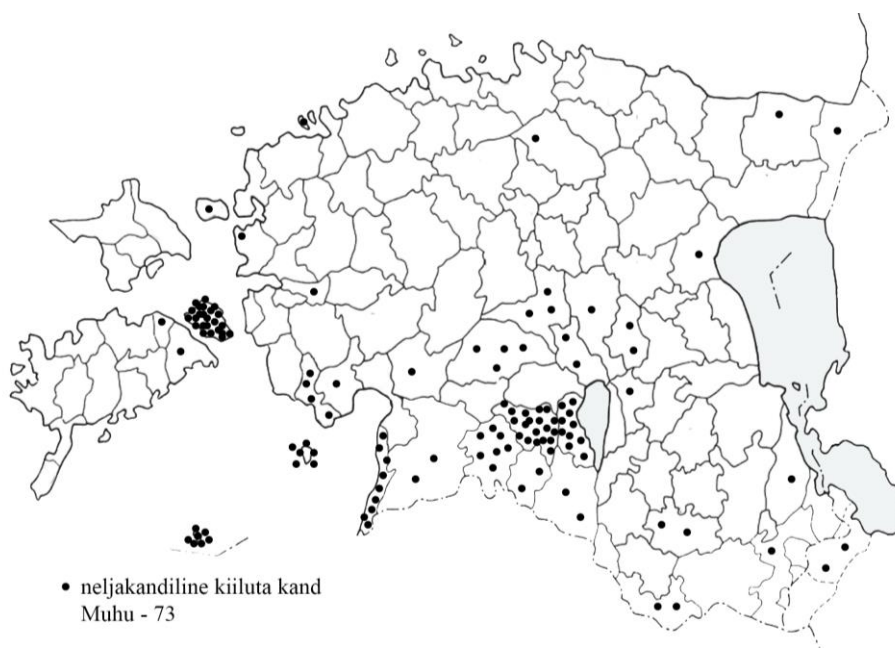
Küllaltki suur on vaadeldud sukkade hulgas nelinurkse kannapõhjaga kiiluta kandade osakaal. Kuigi sellist kanda on kootud ka mujal, annavad suure arvulise kaalu just Muhust pärit 73 sellise kannaga sukka. Muhu sukkade hulgas ongi see kõige rohkem esinenud kannatüüp (joonis 10).

Keskmise või lühema pikkusega kannalaka (3-4 cm) kudumisele järgneb nelinurkse kannapõhja kudumine, mille tarvis jaotatakse kannalaka silmused kolmeks. Kannapõhja edasi-tagasi kudumisel kootakse enne pööramist põhja viimane ja küljeosa esimene silmus kokku. Tänu lühemale kannalakale, kootakse selle külgedelt välja piisavalt vähe silmuseid, et neid kiiluna kahandada vaja ei ole. Lihtsalt jätkatakse ringselt kudumist (foto 23).

Foto 23: Nelinurkne kiiluta kand. Näidise ja foto autor Anu Pink

Rahvusvaheline kirjandus sellist kannatüüpi eraldi ei tutvusta. Võimalik et see on lihtsalt kohapealne mugandus saksakannast ehk hollandipärasest kannast (*Dutch Heel*).

Joonis 11. Muuseumites olevate nelinurksete kiiluta kannaga sukkade päritolu.

4.2.9. Saksakand

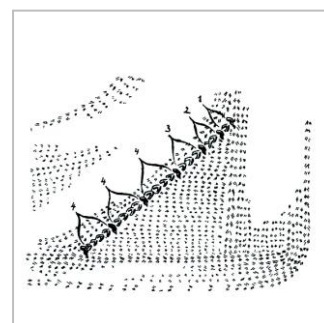
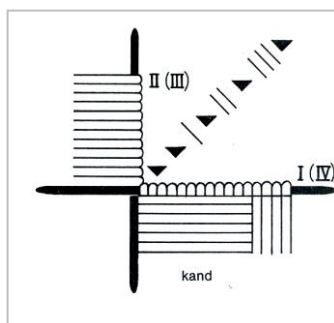
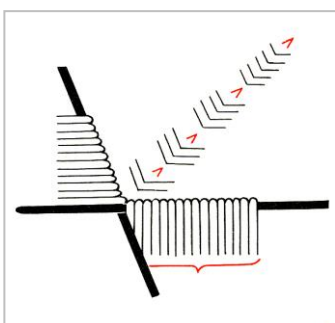
See kand kannab paljudes maades nime – *hollandi kand* (*Dutch Heel*, *Dutch Ferse*, *Hollantilainen kantapää*). Võimalik, et eesti keelne nimetus tuleneb sõnast *saks* või *saksik* ja mitte *Saksa*. Kuigi mitmed etnograafilise arhiivi materjalid (ERM EA 59) viitavad sellise kanna hilisemale levikule, võib see olla nii ka ainult Mulgimaal, sest muuseumis on vanemategi sukkade hulgas selliselt kootud kanda.

Foto 24: Saksakand. Näidise ja foto autor Anu Pink

Saksakanda iseloomustab kannalakk, nelinurkne kannapõhi ja kannakiil (foto 24). See on kand, mis on praktiliselt kogu Eestis välja vahetanud kõik teised kannatüübid –20. sajandi eestikeelses õppekirjanduses pakutakse seda ainsa kannatüübina. Täpsema analüüsi korral võib aga märgata, et kirjalikud õpetused ei järgi 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul kootud kanda, vaid eeskujud on tulnud kusagilt mujalt, võimalik, et aluseks on võetud välismaised väljaanded.

Enamikul muuseumites uuritud saksakandadest oli kannakiilu puhul silmuseid kahandatud üle rea, mis annab tulemuseks ilusa kiilujoone ja jalajärgselt kahaneva põiaosa. Nii 1971. aastal ilmunud kudumisõpik (Aljasmets 1971, lk 59) kui 1992. aastal ilmunud Maimu Põldoja käsiraamat „Kudumine“ soovivad aga kiilu kudumisel teha märksa rohkem vaheringe. Nende raamatute kannakiilu kudumist selgitavad joonised on omavahel väga sarnased. Kuigi selliselt õpetab kannakiilu kudumist ka 1961. aastal välja antud Soome koolide käsitööõpik (Haavisto 1961, lk 96), on siiski vähetõenäoline, et sellise vaheringidega kiilu puhul on eeskujuks olnud just Soome kirjandus (joonis 12).

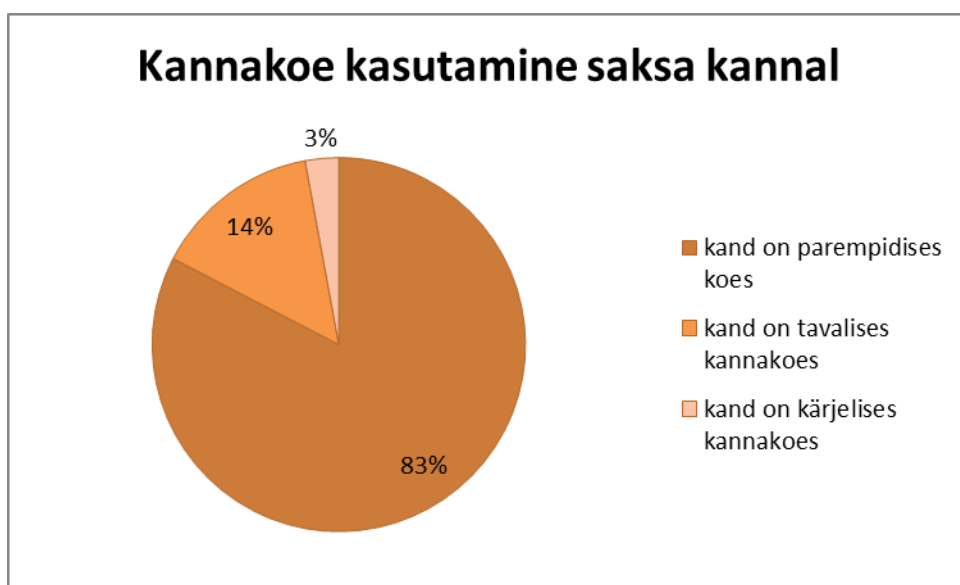

Joonis 12. Kannakiilu kahandamise kujutamine õppekirjanduses. Vasakul Aljasmets 1971, keskel Põldoja 1992, paremal Haavisto 1961.

Suur hulk vaheringe muudab just lõdvemalt kootava suka või soki liiga laiaks. Kuigi eelpool nimetatud kooliõpik ja käsiraamat on kudujate hulgas abimaterjalina senini üsna levinud, on samal ajal paljud kudujad kahandanud kiilu siiski üle rea. Üllatavalt on Aljasmetsa õpiku fotodel olevate näidissokkide kiilud kootud ülerea kahandades ja mitte nii, nagu kirjeldab juuresolev õpetus. Hilisemad õpikud (Kivilo 1991, lk 19; Hein jt 1997 lk 54; Pink 2002, lk 51) soovivad kannakiilu kahandada üle rea.

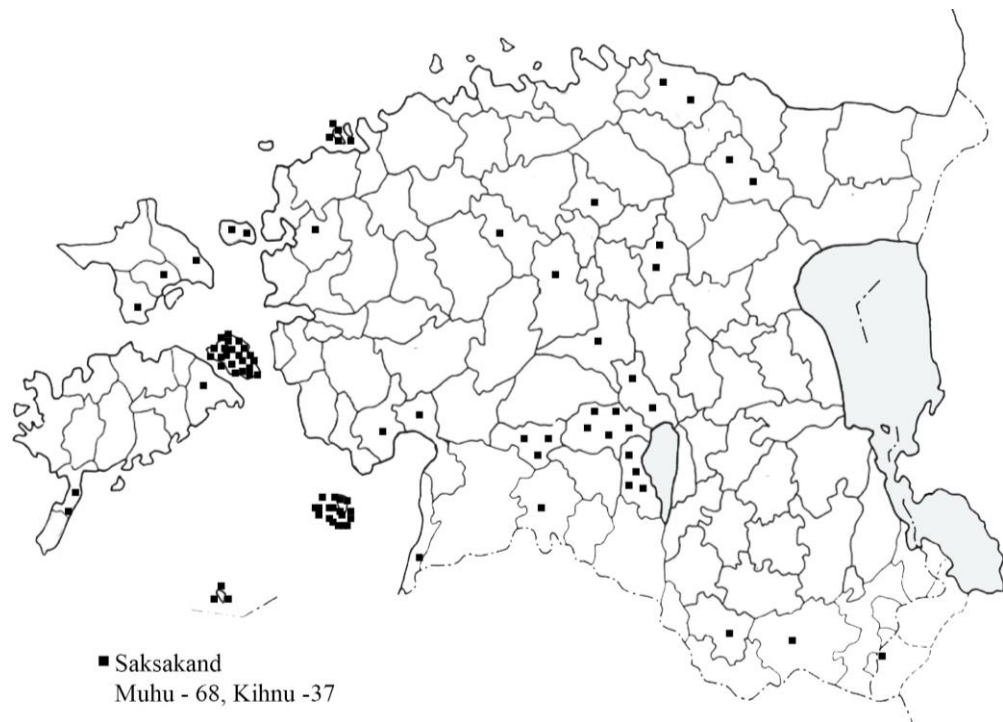
Erinevad on arvamused ja soovitused ka sobiva kannalaka pikkuse osas. Aljasmets ja Põldoja soovivad kannalakale kududa niimitu rida nagu on silmuseid kahel vardal kokku (Aljasmets 1971, lk 29; Põldoja 1992, lk 91). Enamasti on selle tulemuseks keskmisest pikem kannalakk, mis võib muuta kannaosaliigse pikkuse tõttu kortsu hoidvaks. Hilisemas õppekirjanduses soovitatakse kannalaka pikkust mõõta ja kududa see sama pikk nagu on ühe varda silmuste laius. Kui sellelt seisukohalt analüüsida muuseumis olnud sukki ja sokke, siis võib öelda, et on nii ülilühikese kui ka pika kannalakaga sukki (laka pikkus varieerub vahemikus 2,1-8,3 cm). Keskmise kannalaka pikkus jääb siiski pigem lühemapoolseks. Kõigi uuritud saksakannaga sukkade mõõdetud kannalaka pikkuste aritmeetiline keskmine on 4,75 cm. Keskmisest pikemad olid Kihnu sukkade kannalad.

Kuigi kõik 20. sajandi õpetused soovivad kannal kududa vastupidavamas kannakoes, on kannakoes kootud sukkade hulk uuritud sukkade hulgas siiski üsna väike.

Joonis 13. Kannakoe kasutamine uuritud saksakannaga sukkadel.

Saksakanna kindlaks levikupiirkonnaks võib pidada Kihnut ja ka Muhu saart, kuigi Muhus on rohkem kootud siiski kiiluta kanda. Mujalt kogutud sukkadel on saksa kand vähemuses.

Joonis 14. Muuseumites olevate saksakannaga sukkade päritolu.

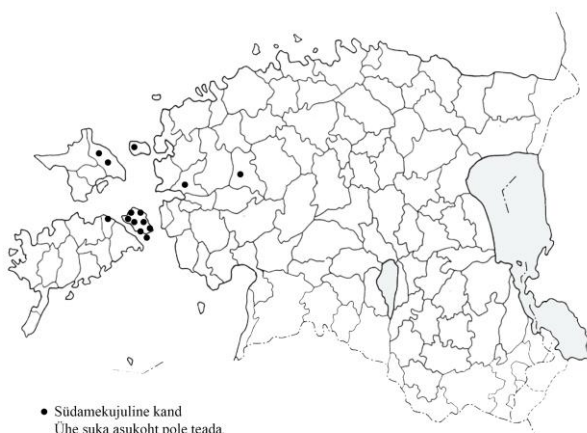
Lisaks erinevustele kannalaka pikkuses, kiilu kahandamise tiheduses ja kannakoe valikus oli uuritud sukkade hulgas veel mitmeid variatsioone saksakanna kudumises. Ühtki neist erinevustest ei saa nende esinemise vähesust arvestades pidada traditsiooniliseks, pigem on tegemist kudujate eksperimenteerimissooviga (foto 25).

Foto 25: Valik variatsioone saksakanna kudumisel. Vasakul on kannalaka servad kootud ripskoos, keskel kannakiilu kahandused kootud pahempidiselt, paremal kannakiilu kudumist alustatud tavapärasest kolme silmuse võrra altpoolt. Näidiste ja fotode autor Anu Pink.

4.2.10. Südamekujuline kand

Üheks huvitavamaks leiuks Eesti kandade hulgas võiks pidada kannatüüpi, millist pole seni mistahes muukeelsest kirjandusest õnnestunud leida (foto 26). Internetis on siiski mõnede saksa kudujate isiklikud blogid, kus demonstreeritakse kanda nimetusega *Herzchenferse*. Nimi tuleneb kindlasti selle kanna südamekujulisest välimusest, aga kas kudujad olid selle ise välja mõelnud või kusagilt leidnud, pole teada. Eesti vanade sukkade hulgas esines sellist kannatüüpi eelkõige Muhus, aga ka Hiiumaal ja Läänemaal (joonis 15). Lähtuvalt kanna kujust nimetaksin ka eesti keeles seda kanda südamekujuliseks kannaks.

Selle kanna kudumine on lihtne, kui osata kududa kolmnurkset kanda ja saksakanda. Esmalt kootakse pool kannapõhjast kolmnurksena ja jätkatakse kahandustega otse, nii nagu neid tehakse saksakanna puhul. Nende kahe kannatüübi nõ kokkuliitmisel saadud kanda võiks lugeda parimaks oma jalga sobivuselt, sest see järgib täpselt kanna anatoomilist kuju.

Joonis 15. Südamekujulise kannaga sukkade päritolu.

Foto 26: Südamekujulise kanna kuju on hästi näha kanna alt. Näidise ja fotode autor Anu Pink.

4.2.11. Kihnu kand

Kihnu sukakandade kõige nähtavamaks omapäraks on kahtlemata ilus viklikiri kannalakal ja kannapõhjal, aga päris mitmetel sukkadel on kanna kudumise juures veel üks eripära, mis pealiskaudse vaatlusega ei pruugi silma hakata. Nimelt on Kihnus mõnikord tavaks saksakanna põhjaosa kudumine moodusel, mille puhul pärast kahe silmuse kokku kudumist ei pöörata tööd kohe ringi, vaid kootakse veel 2-4 silmust parempidi (tagasireal pahempidi). Nähtav on see kokkuvõtmisjoone kõrval oleva viltuste silmuste vööndina (foto 27).

Sellise kannapõhja kudumise korral ei teki kannale teravalt välja joonistuvat kokkuvõtmisilmustest ranti ja sukk istub paremini ümber jala. Kuna sellist kanda pole Eestis kusagil mujal kootud, julgen siinkohal anda sellele kannale nimetuse *Kihnu kand*, kuigi kaugeltki mitte kõik Kihnu sukkade kannad pole nii kootud. 62-st uuritud Kihnu sukast oli selline kand kaheteistkümmel.

Foto 27: Kand on kootud ilma vikliteta, et erisus paremini nähtav oleks. Foto autor Anu Pink.

Kas on kihnlased selle mooduse ise välja mõelnud, jääb saladuseks, sest üsna üllatuslikult leidub õpetus selle kohta Therese de Dillmonti raamatus (Dillmont 1886) nimetuse all *Common Heel*. Aga ERM-s leidub ka üks sellise kannaga Kihnu sukk, mis on kootud enne Dillmonti raamatu ilmumist.

Eesti Vabaõhumuuseumi kogus on ka üpris erandlik Kihnu sukk (foto 28). Sellel sukal on kannalaka kudumist alustatud kohe pärast kirjaosa lõppu ning suka esimene pool ühendatud kannalaka küljelt väljakootud silmustega edasi-tagasi kududes. Kas seda saab pidada üksikuks väga loominguliseks katsetuseks või on sellist varianti kasutatud ka rohkem, vajaks täiendavat uurimist Kihnus.

Foto 28: Erilise konstruktsiooniga Kihnu sukk EVM kogus, EVM E247:50ab. Foto autor Anu Pink.

5. SUKA OTSA KONSTRUKTSIOONID

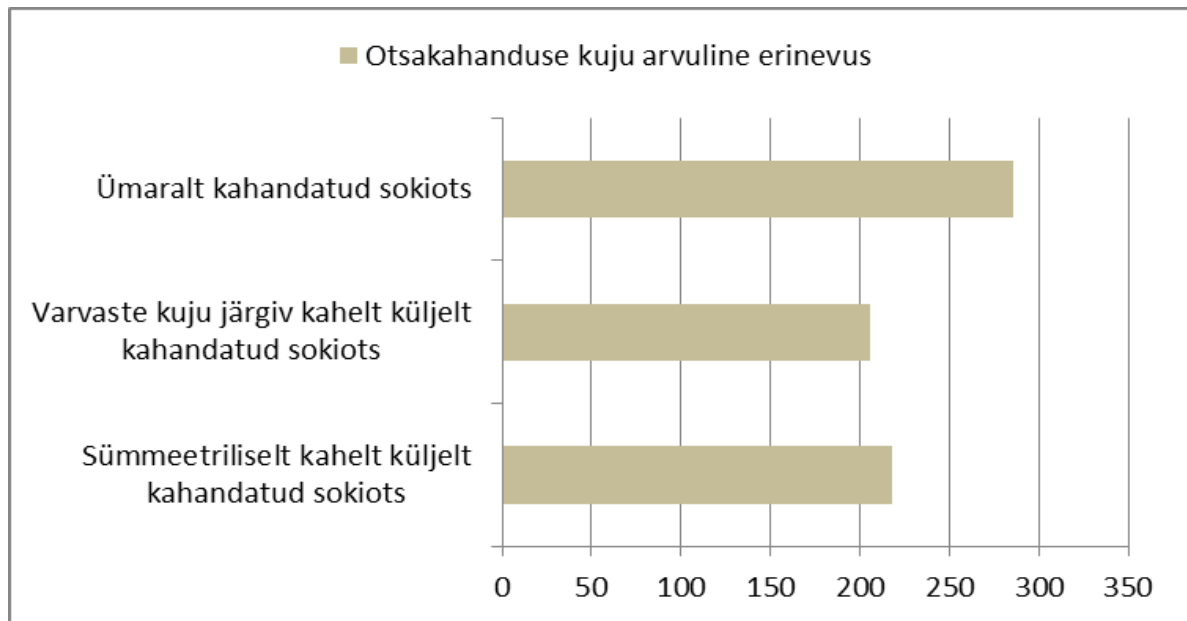
Suka otsa tegemisel paistavad olevat tunduvalt väiksemad erinevused kui kannakudumise puhul. Hästiistuva suka- või sokiotsa saamiseks on vaja silmuseid kahandada. Erinevused saavad sel puhul olla kahanduste tehnilises võttes, asukohas ja tiheduses. Kui kõrvutada meie sukaotsi 19. sajandi lõpul maailmas levinud kudumisõpetustega, siis selgub, et mitmed seal pakutud variantidest polnud Eestis levinud. Näiteks ei leidunud Eesti sukkade hulgas ühtegi näidet, millele oleks käsitöölehes Weldon's Practical Needlework (1886) ja Therese Dillmonti käsitööentsüklopeedias (1886) toodud tähekujulise kahandusega ots (*Star Toe*) või prantsuse ots (*French Toe*).

5.1. Otsakahanduste süstematiseerimine

Otsakahandused jaotuvad esmalt kaheks suuremaks grupiks. Esimeste puhul on kahandused tehtud kindakahandustega sarnaselt kahel küljel ja teisel juhul ringselt, viimasel juhul moodustub ümar sukaots. Küljel tehtavate kahanduste korral on üsna sagedane olnud järgida varvaste kuju ehk alustada kahandusi väikese varba poolt küljelt oluliselt varem. Selle tulemusena tekib viltuse kujuga ots ning vasaku ja parema jala sukk on seega kindlalt määratletud (foto 29).

Foto 29: Vasakul on kahelt küljelt sümmeetriliselt kahandatud sukaots, keskel varvaste kuju järgiv sukaots ja paremal ümaralt kahandatud sukaots. Näidiste ja fotode autor Anu Pink.

Joonis 16. Otsakahanduse kuju jaotumine uuritud sukkade hulgas.

Varasemalt on viltust otsakahandust peetud küllaltki eriliseks ja eelkõige Muhu sukkadega seonduvaks (Kabur jt 2010). Parema ja vasaku jala otsakahanduse erinevusele ei viita isegi raamat „Mulgi kirikindad ja kirisukad“ (Saks 1960), kuigi seal on otsakahandusi tutvustatud. Samas on just Mulgi sukkadest enamik viltuse otsaga. Käesoleva uuringu tulemused näitavad, et selline otsakahandus on eriti just varasemal perioodil mitmes Eesti piirkonnas väga sagedane olnud (joonis 16).

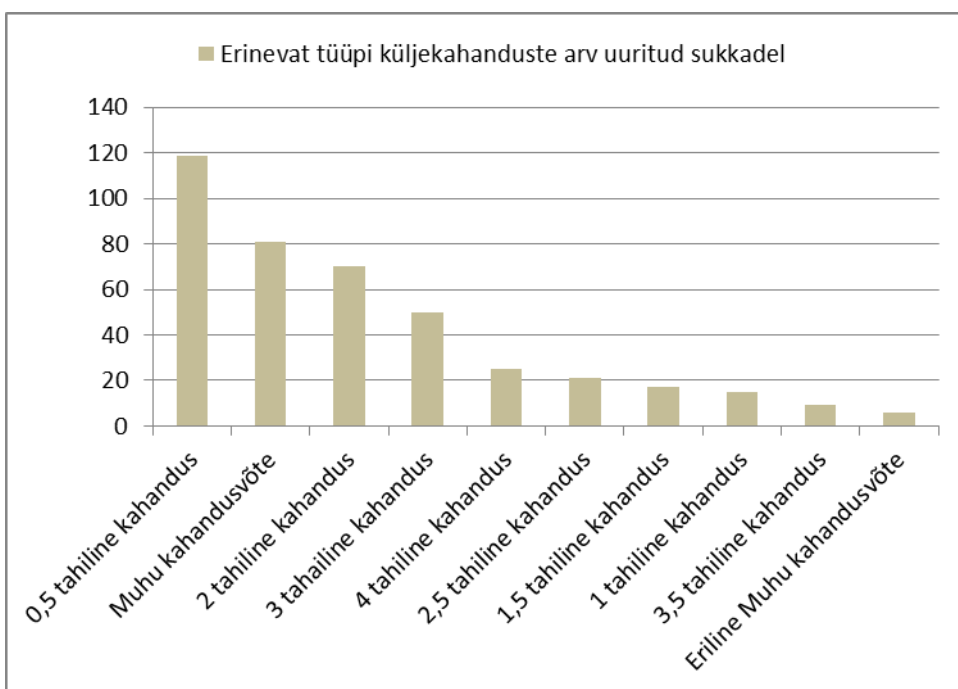
Viltune otsakahandus on iseloomulik eelkõige vanadele Audru, Mihkli, Pärnu-Jaagupi, Tarvastu, Paistu, Halliste ja Muhu kihelkonna sukkadele, enamik muuseumites olevaid sealt pärinevaid sukki on sellise otsaga. Üksikuid viltuse otsaga sukki on kootud mujalgi.

Üldse pole viltuse otsaga sukki kootud Setumaal ja Kihnus, kus küljekahandused on kootud sümmeetriliselt. Viltune ots pole omane ka Tõstamaa, Pilistvere ja Suure-Jaani sukkadele. Selle põhjuseks võib olla ka sealsete roositud sukkade kujundus, sest jalalaba pealmisel poolel kuni otsani kulgev roositud motiivide rida sobitus rohkem sümmeetrilise kahandusega.

5.2. Külgedelt kahandatud sukaotsad

Külgedelt kahandatud sukaotsi saab liigitada ka silmuste kahandamise tüübi järgi. Sellist liigitust kasutatakse nii kinnaste kui ka sukkade puhul (joonis 17). Kahandusvõtetest on ülevaade käesoleva töö lk 23-28. Enamasti ei saa kahandusvõtte valikul välja tuua mingit kindlat territoriaalset seaduspära, mõningal juhul tundub, et varasemate sukkade hulgas on rohkem pooletahilise kahandusega sukapaare. Kui näiteks Setu sukkadel on kasutatud peaaegu kõiki kahanduse variante, siis Kihnus on kahandusvõtte valikul enamasti kindlaks jäänud pooletahilisele kahandusele (Summatavet 2010, lk 24). Kui välja arvata meeste sokid, mis on mõnikord ümara otsakahandusega, siis enamik Kihnu sukki ja poolsukki on pooletahilise kahandusega, mida tehakse Kihnus pisut teisiti kui mujal.

Huvitavaks tehnoloogiliseks erisuseks võib pidada Muhus kasutatud kahandusvõtteid, mis on täiesti erilaadsed. Siksakjoonena kulgev kolme silmuse kokkuvõtte on ilus ja parasjagu veniv. Kasutatud on sellist võtet aga ainult Muhu saarel. Kui sellise kahandusega Muhu sukki oli 81 ehk enamik külgedelt kahandatutest, siis kuuel Muhu sukal on veel teistsugunegi kahandusvõtte, mida mujal kootud ei ole. Kahjuks on muhulased ka ise möödunud sajandi keskel oma huvitavad kahandusvõtted unustanud ning koovad tänapäeval üldlevinud võtteid kasutades.

Joonis 17. Erinevat tüüpi küljekahanduste osakaal uuritud sukkade hulgas.

5.3. Ümara kujuga sukaotsad

Eestis kasutatud ümara kujuga otsakahanduse viisid võib jaotada neljaks. Tänapäeval kasutatakse kõige enam hajusat kahandamist, mille puhul kootakse kaks silmust kokku iga varda algusest ja keskelt ning kahe kokkuvõtmise rea vahele tehakse nii palju ringe kui on silmuseid kahe kokkuvõtte vahel.

Sellist kahandusvõtet esineb ka vanadel sukkadel, selle kõrval on aga mitmetel sukkadel kahandused tehtud 12-st kohast ehk igal vardal kolmest kohast. Sellisele variandile on loogiliseks põhjenduseks varasemate sukkade tihe kude, mille puhul kaheksast kohast kahandamine koos vaheringidega muudaks suka otsa liiga pikaks.

Väga suure hulga sukkade puhul polnudki võimalik hajusa kahandamise süsteemi kindlaks teha, sest kuduja oli kahandusi ilmselt teinud tunde järgi suvalistes kohtades või lähtunud suka mustiridadest ja teinud kahandused mustritriipude vahel.

Teiseks ümara kahanduse põhitüübiks võiks lugeda suunaga paremalt vasakule pöörduvat spiraalset kahandamist (foto 30).

Foto 30: Spiraalne otsakahandus. Näidise ja foto autor Anu Pink.

Selle kahanduse puhul kootakse esmalt parempidi keerdsilmusena kokku iga varda kaks esimest silmust ning seejärel kootakse üks ring kahandusteta. Järgmisel ringil kootakse iga varda algusest kokku teine ja kolmas silmus ja nii jätkatakse kahanduse edasi nihkumist igal kokkukudumisega ringil. Kui kahandused jõuavad uuesti varda algusesse, jäetakse vaheringid ära ja kahandatakse silmuseid igal ringil. Selliselt kootud ots jääb sujuv ja ilus, iseloomulik on kahandussilmustest tekkiv spiraal.

Ühtegi piirkonda, kus ainult spiraalselt sukaotsi kahandatud oleks, välja tuua ei saa. Kõige enam on see levinud Muhus, Lihulas, Ansekülas, ka Pöides, kokku oli spiraalse kahandusega sukki 108. Osal neist oli selliselt nihkuvaid kahandusi tehtud igal real ja mõnikord silmused kokku kootud ka parempidise töövõttega.

Kolmandaks põhitüübiks võiks lugeda kahandust, mille puhul kas igal real või üle rea kootakse parempidi kokku iga varda kaks viimast silmust (foto 31). Selle tulemusel tekib paremale pöörduv nelja joonega tiivik. Väga iseloomulik on see Ruhnu sukkadele ja sokkidele. Uuritud Ruhnu sukkade ja sokkide hulgas ei olnud ühtegi teistsuguse otsakahandusega eksemplari. Ruhnu tumesiniste roositud naistesukkade korral on see tiivikuna kahandatud ots nagu kandki kootud alati valgest lõngast.

Foto 31: Vasakul on igal real neljast kohast tiivikuna kahandatud ots, paremal üle rea kahandatud ots, mis jääb kumeram ja pikem. Näidiste ja fotode autor Anu Pink.

6. ERILISE KONSTRUKTSIOONIGA SUKAD

Eesti sukkade hulgas on ka sukki, mille puhul ei saagi rääkida kanna ja varbaosa konstruktsioonist, nende ülesehitus on tavapärasest sukast niivõrd erinev, et neid tuleb eraldi tutvustada.

6.1. Tahkuranna meeste *kengasukad*

Selliste sukkade levik on piiratud väga väikese alaga. Kui välja arvata üks Eesti Vabaõhmuuseumis olev Hallistest pärit sukk (sokk), siis kõik ülejäänud on saadud Pärnumaalt ja enamasti Häädemeeste kihelkonnas olevatest Tahkuranna valla Rannametsa või Kägiste küladest.

Kui Hallistest pärit sukk kõrvale jätta, siis on kõik nimetatud sukad sarnased nii oma kudumistehniliselt ülesehituselt kui mustripaigutuselt ja värvilahenduselt.

Foto 32: Tahkuranna meeste *kengasukk*. 1870. aastatest, ERM A509:3191a. Foto: muis.ee

Meeste *kengasukkade* (*kengasokkide*) kudumise traditsiooni kohta on väga tänuväärse materjali ERM-i kogus talletanud kohalik kodu-uurija Marta Mäesalu (1893-1984), kes on 1950. aastatel küsitlenud kuduja Liidia Murulauku ja lasknud tal ERM-ile ka kolm paari selliseid sukki kududa (ERM A561:110; ERM A561:111; ERM A561:143). Tema kogutud informatsiooni nende sukkade kohta leidub ka Häädemeeste murdetekstide kogumikus (Minevikupärandit Häädemeestelt 2012, lk 179, tahvel 11). See avaldatud materjal aitas mul välitöö käigus üles otsida kunagise kuduja lapselapse ja veenduda, et ühes Rannametsast pärit perekonnas on selliste sokkide kudumise traditsioon tänapäevani püsinud.

Selliseid kirevaid sukki kooti ainult meestele. Kohalikus keelepruugis oli nimetus *kengasukk* sünonüümiks nimetusele *kirikusukk* ning tähistas vaid pühapäeval või peo puhul jalga pandavat sukka (ERM A561:111; Minevikupärandit Häädemeestelt 2012, lk 163). Kust selliste sukkade või sokkide kudumise traditsioon pärineb, ei õnnestunud kindlaks teha. Analooget sokikonstruktsiooni ei leidunud üheski läbi töötatud vanas võõrkeelses raamatus, aga on üpriski tõenäoline, et sellisel väga kindlal tehnoloogial oli mingi eeskuju, mille looja võis muidugi olla ka kohalik kuduja. Ainsa paralleelina võiks tuua sarnaste pikkade kaunistussilmuste esinemise 1906. aastal Londonis ilmunud raamatus oleva sukal (joonis 18) (Pearsall 1906).

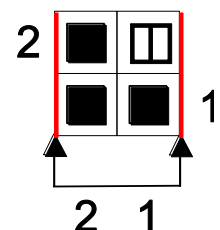

Joonis 18: Pikad kaunistussilmused sukal 1906. aasta väljaandes „Illustrated Handbook for Knitting in Silks“ (Pearsall 1906).

Tahkuranna meestesukad on valmistatud ebatraditsiooniliselt. Sääre ülaosa on kootud ristipidi ja kahe vardaga, selle osa kohalik nimetus on *luudus*, sääre alumine osa on kootud ringselt. Pikad silmused on üsnagi vähetuntud võttega tehtud kudumise ajal. Seejärel on kootud edasi-tagasi ridadena jalapealne osa (nimetatud *peialakk*), millele on roositud motiiv (ERM A561:110).

Kõikide Tahkuranna meestesukkade jalapealsel osal on kasutatud Eesti kudumitel mitte eriti sagedasti esinevat ületõstetud silmustega koekirja (joonis 19), murdetekstis on selle kohta öeldud *puulvahvel* (ERM A561:110; Minevikupärandit Häädemeestelt 2012, tahvel 11).

Joonis 19: Jalapealsel kasutatud ületõstetud silmustega koekirja (*puulvahvel*) skeem.

Pöia- ja tallaosa on kootud ringselt. Suka otsal on talla all silmuseid kahandatud (mõnel sukal ka kannu juures). On ka selline sukk, mille tald on varvaste poolsest otsast kootud nõ „lühendatud ridadega“, selle tulemusena on saadud ilus kumer varbaosa. Talla all olev „õmblus“ on tehtud silmuste kahelt poolt korraga kokku kudumise või heegeldamise teel.

6.2. Jüri sukad

Tahkuranna kõrval võib teiseks täiesti omanäolise sukakudumise traditsiooniga piirkonnaks lugeda Jüri kihelkonda ja selle lähiümbrust, sest teateid selliste sukkade kandmisest on ka Kose kihelkonnast (ERM EA 216, lk 460). Dekoratiivsed Jüri kiilsukad on silmatorkavad oma välimusest, aga huvitav ja hästi läbimõeldud on ka nende kudumise tehnoloogia.

Välimuse osas ei saa Jüri sukki kindlasti lugeda kohalikuks algupäraks, sest sarnase disainiga sukki on tehtud ka väljaspool Eestit (Sirelius 1915, lk 226; Noss 2003, lk 177; Metropolitan Museum). Kas Jüri sukad võiksid erineda teistest analoogsetest oma kudumise tehnoloogia poolest, seda on ulatuslikumat uurimust läbi viimata võimatu oletada. Küll aga on kindel, et mujal maailmas on üsna palju sellise välimusega masinkootud sukki. Seega saab sellise sukamoe leviku põhjuseks olla ka mõni välismaalt sissetoodud sukapaar. Mingeid tõendeid sellele oletusele küll ei ole, aga eeskuju olemasolu iseenesest on siiski loogiline, sest Jüri sukkade sarnasus seda tüüpi välismaiste sukkadega on sedavõrd suur (foto 33).

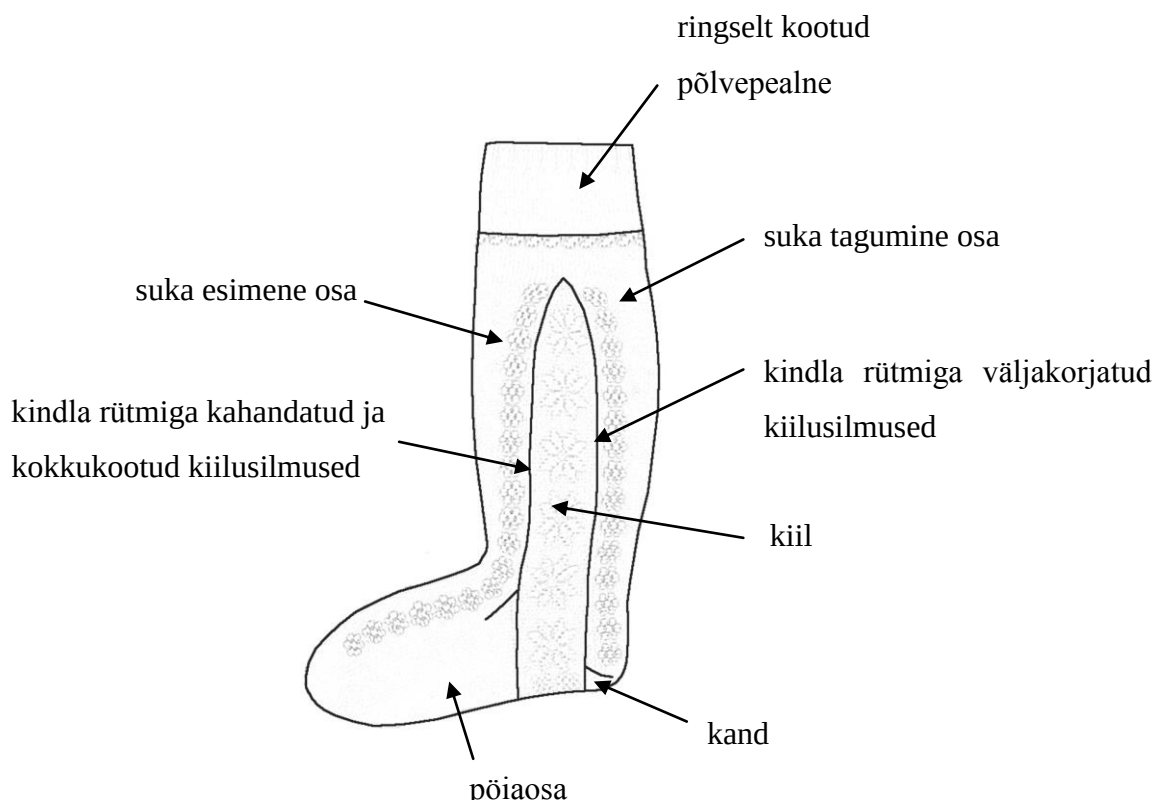

Foto 33: Vasakul 19. sajandi Itaaliast pärit masinkootud kiiluga sukad, paremal Jüri kihelkonnas kootud kiilsukad. Allikas: The Metropolitan Museum of Art nr 26.56.119; ERM A509:3394ab, muis.ee.

Esemete kogumisel kirja pandud legendides on nende sukkade kudumist puudutatud vaid väga üldsõnaliselt. Ajakirja „Taluperenaine“ 1937. aasta teises numbris toodud Jüri sukkade kudumise õpetuse järgi saab küll sarnased sukad kududa, aga muuseumis olevad sukad on kootud siiski teisiti (Kutsar 1937, lk 37-38). Jüri sukkadest on põhjaliku seminaritöö kirjutanud Karin Vetsa (2011). Oma töös võrdleb ta meie muuseumites olevaid selliseid sukki ja kirjeldab nende kudumist. Paraku ei ole ka selles töös suudetud nende sukkade kudumise tehnoloogilist käiku päris lõpuni avada.

Jüri sukkade kudumise täpse õpetuse koostamiseks tuli lisaks tehnoloogia uurimisele läbi viia mitmeid katsetusi. Tööjuhend kudumiseks on toodud selle töö lisas (LISA 3). Eraldi väärib märkimist väga hästi lahendatud kiilusilmuste väljakudumine suka tagumise osa küljelt ning samuti kiilu lõpetamine.

Ilma ühegi õmbluseta sukakonstruktsioon, mille puhul kõik osad on üksteisega liidetud vaid kududes, on tehniliselt väga taiplik ja annab hea tulemuse. Uuritud sukkadel oli siiski ka erisusi. Umbes pooltel sukkadest oli kiilu viimane rida kootud punase kiilulõngaga, mille tulemusena oli kokkuvõtete juures musta koe vahel näha punaseid silmuseid.

Joonis 20: Jüri sukkade osad. Joonis Anu Pink

7. EESTI SUKKADE TEHNOLOOGIA VÕRDLUS NAABERMAADEGA

Rahvuslike tekstiilide võrdlemine teiste rahvaste tekstiilipärandiga aitab eseme asetada laiemasse konteksti. Leidub esemeid, mis on omased mingile konkreetsele piirkonnale ja samas on ka märksa laiemalt levinud traditsioone. Paljud etnoloogid on võrrelnud eelkõige esemete välimust. Nii on näiteks tehtud järeldusi, et Eestis on naiste punaste sukkade kandmise komme seotud punaste sukkade moega Rootsis, ka Soomes. Selle tunnistuseks on ka punaste sukkade osakaal Rootsi muuseumites säilitatavate sukkade hulgas. (LISA 2; Manninen 1927; Sirelius 1915; Konsin 1972).

Märksa vähem on näiteid selle kohta, et püütakse võrrelda esemete valmistamise tehnilisi üksikasju või konstruktsioone. Kuigi esemete värvikasutuse, mustrivaliku ja kuju võrdlemine võib anda vastused küsimustele, kust võeti üldist eeskujut, ei anna see informatsiooni tehnoloogia leviku kohta. Mida keerukamate või ebatüüpilisemate tehniliste võtetega on tegemist, seda väiksem on tõenäosus, et need said levida ilma otsese kontaktita.

Samas võib just tehniliste võtete kõrvutamine anda teavet ühe või teise oskuse levimisteedest. Näiteks võiks tuua eelkõige Rootsis, aga ka mujal Põhjamaades levinud spetsiifilise „kahe otsa kudumise“ (*tvåändsstickning*) tehnika, mille puhul kasutatakse ühe lõngakera kaht otsa ja saadakse eriline, väga soe ühevärviline või ka mustiline pind. Vanade tekstiilide uurijad on püüdnud kaardistada selle tehnika levikut (Turnau 1991, lk 104). Vanim teadaolev selles tehnikas leid on pärit 17. sajandist, Rootsis asuvast Dalarna maakonnast (Nargi 2011, lk. 110).

Mitte just päris sarnase tehnikaga, aga siiski kahe lõngaga kootud ühevärvilist kindakatket kirjeldab Ireta Žeiere. Kinnas kuulub Lätis asuva Līvāni kalmistu 15.-16. sajandi haualeiu esemete hulka. Sealt leitud kindal on kasutatud vaheldumisi kolme ja kahe silmuse kudumist. Kirjutisest kahjuks ei selgu, kas on tegemist ühe kera lõngaga (Žeiere 2008, lk 31-32) Kuigi meie kudumite disainil on nii mõndagi ühist Rootsi kudumitega, pole seni sellise tehnika kasutamist Eesti esemetel keegi tuvastanud.

Kui kõrvutada Eestis kasutatavat kudumise põhitöövõtet (millise käe sõrmel kududes lõng asub?) naabermaades kasutusel olnud tehnikatega, siis tundub, et vähemalt 19. sajandil pole meie kudujaid mõjutanud ei Vene, Saksa, Rootsi ega Soome eeskujud. Neis kõigis on juba 19. sajandi keskpaigast, või veelgi varem hakatud kuduma nii, et lõng on vasaku käe sõrmel. (Pink 2013, vt Lisa 4)

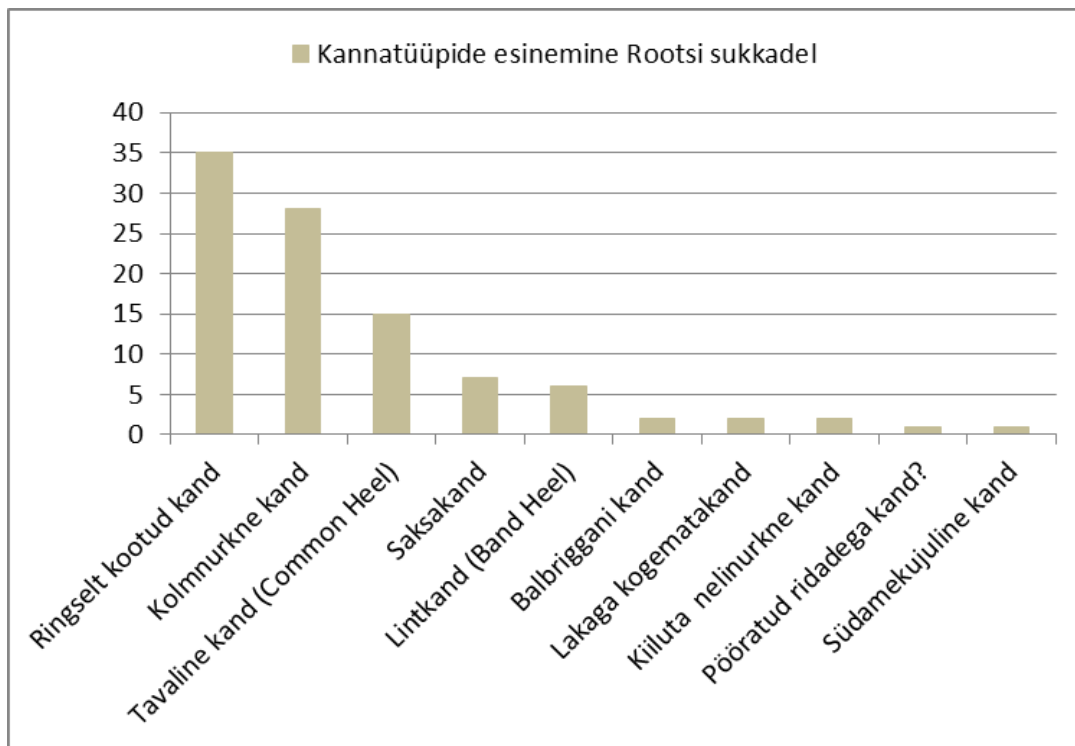
Sukkade kudumise tehnoloogia ning kasutatud kannakonstruktsioonide rahvusvahelise leviku põhjalikuks võrdlemiseks kuluks tunduvalt rohkem aega, kui see töö võimaldab. Nagu näitavad käesoleva töö tulemused, on juba Eestis kasutatud erinevate võtete hulk üsna suur. Seetõttu ei piisa ka väiksearvulisest võrdlusmaterjalist, et teha usaldusväärseid järeldusi. Vaatamata sellele tõstatab selline võrdlus vähemalt järgnevaid küsimusi ja hüpoteese, mille kontrollimine võiks saada sihiks mõnele järgmisele tööle.

Järgnevate võrdluste aluseks on 99 sukapaari Rootsi muuseumitest ja 50 sukapaari Soome muuseumitest (LISA 2). Võrdlus sai võimalikuks tänu välismuuseumite digitaliseeritud kogudele.

Uuritud Rootsi sukkadel oli kõige sagedasemaks kannatüübiks ringne kand (joonis 21). Kui aga võrrelda ringseid kandu Eesti ja Rootsi sukkadel, võib nendel näha olulist vahet. Kui üksikud erandid välja arvata, siis olid Eesti sukkade ringsed kannad kahandatud igal real ja lõpuni (st kokku on silmused võetud siis, kui igal vardal on alles vaid 2-4 silmust. Rootsi sukkade puhul võis märgata, et kahandused olid tehtud üle rea ning lõpetatud umbes kahe kolmandiku juures sirge reana ja kokkusilmatuna. Eesti sukkade hulgas ei leidunud ühtegi sellise ringse kannanäidet.

Nii nagu Eesti sukkadegi hulgas, on ka vaadeldud Rootsi sukkade seas palju kolmnurkseid kandu. Nende kudumises erinevusi ei esinenud.

Rootsi sukkade hulgas arvuliselt kolmandal positsioonil olevat kanda aga Eesti sukkade hulgas ei leidunudki. See kanna alt joonena kahandatud *common heel* on esindatud paljudes 19. sajandil ilmunud sukakudumist käsitlevates väljaannetes ning on sagedaseks kannatüübiks mitmete maade varasemate ja ka hilisemate sukaleidude hulgas (Rutt 1987; Turnau 1991; Sundbø 2001, lk 17; Victoria@Albert Museum; The Metropolitan Museum of Art)

Joonis 21: Erinevate kannatüüpide esinemine vaadeldud 99 Rootsi sukal. Eesti sukkade hulgas mitte esinenud kandade nimetused on tood inglise keelsena.

Tänapäeval kõige rohkem levinud saksakand oli 99-st Rootsi sukast vaid seitsmel, samas aga oli 15-st uuritud Soome (Karjala) sukast selline kand tervelt kaheteistkümmel ning ülejäänud kolmel oli saksakannaga väga sarnane kiiluta nelinurkne kand. Samas on uuritud Soome sukkade arv siiski liiga väike ja ühe piirkonna keskne (kõik sukad olid Karjala piirkonnast), et selle tulemuse põhjal midagi järeldada.

Täiendavat uurimist vajaks, kas saksakand on kogu Soomes olnud kõige sagedamini esinev kannatüüp ja kas Eestis võib selle kannatüübi levikul olla mingeid Soome mõjutusi. Kui tõmmata paralleele kudumise põhitöövõtte leviku osas, mis suure tõenäosusega just Soome eeskujul on Eestis 20. sajandi algusest juurduma hakanud (Pink 2013), siis võib küll saksakanna võidukäigule 20. sajandi Eestis põhjusi otsida põhjanaabrite juurest. 20. sajandi algul tegutsenud kodumajanduskoolides oli Soome õpetajaid ja ka meie õpetajad täiendasid end mitmel pool, kaasaarvatud Soomes.

Kui lisaks vaadeldud Rootsi ja Soome sukkadele võtta arvesse ka 19. sajandil ilmunud sukakudumise õpetusi, siis võib väita, et kõikjal on kasutusel mitmeid kannakudumise variante. Vaatamata sellele, et osad neist on üldtuntud mitmel pool, on kindlasti ka selliseid, mille

kudumine on levinud piirkonniti. Eesti sukkadel leidis päris palju kannakonstruktsioone, mida ei leidunud 99 Rootsi suka hulgas, samas kirjeldab Weldon's Practical Needlework „Victorian Stocking knitting“ (1886) näiteks kanda nimetusega *Band Heel* (lintkand), mis leidis kuuel uuritud Rootsi sukal, aga mitte ühelgi Eesti sukal. Tehnoloogina peab möönma, et tegemist on väga mugava kannakonstruktsiooniga.

Kindlasti oleks huvitavat võrdlusmaterjali lisanud nii Läti kui Venemaa vanade sukkade uurimine, aga kahjuks ei õnnestunud leida sealseid virtuaalselt kajastatud esemekogusid. Seetõttu võiks Eesti kudumite põhjalikum võrdlus Läti ja Vene, aga ka teiste naaberriikide kudumitega jääda mõne järgmise töö osaks.

8. KOKKUVÕTE UURIMISTULEMUSTEST

Muuseumites läbi viidud kaheaastase sukauuringu alguses oletasin, et erinevaid tehnilisi konstruktsioone sukale kuju andmiseks on rohkem, kui seni on kajastatud. Et kasutatud võimaluste arv nii suureks osutus, seda polnud võimalik uurimise algul loota.

Kui vaadata Eesti vanade sukkade kudumistehnilist poolt materjali ja koetiheduse osas, siis hakkavad silma mitmed eripärad. Huvitav on tõsiasi, et kudumise kvaliteet (silmuste ühtsus, koe tihedus ja korrektsus) on piirkonniti väga erinev. Ilmselt võiks sellele põhjusi otsida 19. sajandi külaühiskonna tõekspidamistest ja kirjutamata reeglitest, sest pole põhjust arvata, et naiste käteosavuse piirkondlikeks erinevusteks saaks olla mingi füüsiline põhjus.

Võib oletada, et näiteks Muhus, Hallistes, Suure-Jaanis või Tõstamaal, kus kooti sukki eriliselt korrektselt, olid tehnilised oskused sotsiaalselt väga hinnatud. Muhu kudumite hulgas pole ühtegi lõdvalt või ebaühtlaselt kootud eset, selle põhjuseks võib ilmselt lugeda ka üsna halvustavat suhtumist neisse tüdrukutesse, kellel näputöö hästi välja ei tulnud. Neid kutsuti *lämmkäppadeks* või öeldi, et *sel tüdrikul oo mõlembad käed vassakud ja keik sõrmed oo peidlad* (Kabur, Pink, Meriste 2010, lk 15).

Nende näidete toel kiputakse meie kudumiskultuuri tehnilisest seisukohast mõnikord ka ülehindama, arvates, et vanasti kodusid kõik väga peenikeste varrastega ja väga tihedalt. Näiteks Halliste ülitihedalt ja ühtlaselt kootud sukkade kõrval pole naaberkihelkondades Paistus ja Tarvastus kudumise ühtlusele üldse mingit tähelepanu pööratud. Enamik sealseid paisutatud sääreosaga nn *kottsukki* on kootud jämedast lõngast ja küllaltki ebaühtlaselt. Ka Setu meestesukkade puhul ei olnud ilmselt silmuskudumise kvaliteet naisterahva usinuse mõõdupuuks, pigem peeti sukkade puhul oluliseks värvi- ja mustriilu. Setu sukkade puhul hakkab silma ka kudumiseks kasutatud lõnga ebaühtlane jämedus või korrutamise eripära, mis muudab koe keerduvaks.

Koetihedus ja lõngavalik on mujalgi piirkondliku iseloomuga. Näiteks eritehnoloogiaga kootud Jüri sukad on kõik kootud üsna jämedast lõngast ning nende puhul eeldab juba väljakujunenud

konstruktsioon sellist valikut. Väga peenikesest lõngast kududes tuleks kiil liiga kitsas ja muster jääks hoopis teisiti mõjuma. Selle kõigea peaks arvestama ka tänapäeval vanade sukkade koopiad kududes, sest näiteks Muhu sukki ei saa kududa jämedast ja Paistu sukki peenikesest lõngast.

Nii nagu on paikkondlikke erinevusi kudumise kvaliteedil, on seda ka sukkade konstruktsioonil. Leitud 15 sukakanna põhitüüpi on rohkem või vähem levinud piirkondlikult. Kahtlemata on saared (Kihnu, Ruhnu, Muhu) oma eraldatuse tõttu ka tehnoloogia valikutes ühtsemad, aga mõne kannatüübi puhul võib piirkondlikke eelistusi näha ka mujal. Näiteks ilma kannata sukkade kudumist saab lugeda Setumaa eripäraks, Läänemaal on valdavaks kannatüübiks kolmnurkne kand ja seal pole ka 20. sajandi algul eriti hakatud kuduma saksakanda.

Eesti naiste tehnilisele taibule ja eksperimenteerimise soovile viitab iga kannatüübi variatsioonide suur hulk. Kui arvesse võtta kõiki pisemaidki erisusi, on leitud kandade arv 40 ringis. Ühe põhjusena võib siin välja tuua ka ilmselt igasuguse kudumisalase kirjanduse ja väljastpoolt perekonda tuleva õpetuse puudumise. Igas peres või väiksemas kogukonnas kujunes välja oma töövõtete kogum, mida lastele edasi anti. Huvitav on mõne piirkonna puhul see, et kui sukkade kujunduses ja värvivalikus järgiti kohalikke väljakujunenud tõekspidamisi, siis näiteks kanna- või otsakonstruktsioonide valikus võib muidu üsna sarnastel sukkadel näha erinevaid võimalusi.

Kanna- ja varbakonstruktsioonide puhul võib märgata leidlikke lahendusi, mis on välja kujunenud soovist kududa eriti hästi jalas istuvat sukka. Nii istub väga hästi ümber jala näiteks Muhus, Hiiumaal ja Läänemaal leidunud südamekujuline kand või Pärnumaal kootud pööratud ridadega kand.

Kahjuks pole võimalik kindlaks teha tehniliste valikute eeskujusid. Saab küll tõmmata mõningaid paralleele mujal maailmas 19. sajandil välja antud sukakudumise õpetustega, aga on vähe tõenäoline, et need raamatud Eestimaal laiemalt kättesaadavad olid. Seetõttu ei saa öelda, kas mingi võte leiutati siin Eestis, võeti siiski eeskju mõnelt välismaalt toodud sukalt või levis oskustevae näiteks mõisate kaudu.

Puuduvad andmed Eestis olnud varajaste kudumiskoolide või kudumisõpetuse olemasolu kohta. Näiteks Sylvia Greiner kirjeldab kudumiskoolide sotsiaalset rolli 18.-19. sajandi Saksamaal, kus

lapsed juba 4-5 aastaselt pandi kudumist õppima. See võimaldas vaesemale elanikkonnale hilisemat tööd ja lihtsamat leiba. (Greiner 2011, lk 48-50)

Kirjalik teade selle kohta, et Läänemaalt 17. sajandil Rootsi sukki viidi tekitab küsimusi, kas sukakudujaid kuidagi ka välja õpetati või sukkadele mingeid nõudmisi esitati. Selline mõttekäik tuleneb faktist, et just sel perioodil tegeleti Rootsis sukakudumise õpetamisega (McGregor 1984, lk 65). Esialgu jäävad kõik sellised küsimused vastuseta ja me võime oletada, et Eestis õpiti kudumist siiski kodus.

Sukkade kudumise tehnoloogia muutumist ajalises plaanis on raske välja tuua, sest väga paljude muuseumiesemete kohta pole teada, millal need tehtud on. Siiski võib märgata, et näiteks ringse kanna kudumine on levinud pigem varasemal perioodil (19. sajandi alguses ja keskel), ühelgi juhul polnud öeldud, et ringne kand oleks kootud 20. sajandil. Kuigi mõned allikad viitavad sellele, et saksakanda hakati kuduma hiljem, on vaadeldud saksa kannaga kootud sukkade hulgas siiski arvestatav hulk 19. sajandil ja isegi selle esimesel poolel kootud sukki.

Kui 19. sajandi ja 20. sajandi alguse kohta ei saa kõigi kannatüüpide levimise aegu välja tuua, siis 20. sajandi teisest kolmandikust alates hakkab eelistatult levima saksakanna kudumine. Selle põhjuseks võib tuua suka- või sokikudumise õpetamise koolides, aga ka kudumisalase kirjanduse ja käsitööajakirjade levimise.

Kui 20. sajandi esimesel poolel oskavad ilmselt veel kõik naised sokki kududa ning seetõttu ilmub ka sokikudumise õpetusi vähe, siis alates 1971. aastast, mil antakse välja Erna Aljasmetsa „Silmuskudumine“, on kõigis kooliõpikutes ainult saksakanna kudumise õpetus. See on tekitanud olukorra, kus saksakannast on saanud paljude kudujate jaoks ainus võimalik kannakudumise moodus ja seda vaatamata sellele, et selline kand polegi jalas ehk kõige mugavam. Kokkuvõttes võib öelda, et kooliõpetus ja suure tõenäosusega mitte vanade traditsioonide, vaid välismaiste raamatute eeskujul kirjutatud õppekirjandus kaotas Eesti sukakudumise tehnoloogia mitmekesisuse ning asendas selle ühe nn „õigeks“ kuulutatud variandiga.

Teadmine Eestis kootud erinevatest etnograafilistest kandadest on siiski nelja kanna näol püsima jäänud tänu Linda Saksa 1961. aastal ilmunud raamatule „Mulgi kirikindad ja sukad“. Neid nelja tüüpi on ilmselt seda raamatut allikana kasutades tutvustatud ka hilisemates väljaannetes ning Tallinna ülikooli lõputöodes (Praakli 2010, Rõõmus 1995; Põhjala 1993). Mõnevõrra

ebaloogiline on küll tänapäeval nende kandade mulgimurdeline nimetamine, seda enam, et tegelikult olid need levinud ka mujal Eestis. Seetõttu olen varem mittekajastamist leidnud kannatüüpide nimetamisele lisaks selle töö käigus uue nimetuse leidnud ka mõnele seni vaid murdekeelsena levinud nimetusele.

Esemeuurimuse käigus tuli vanade sukakudumise võtete taastamiseks teha palju tehnilisi katsetusi. Eriti vajalikuks osutus läbikudumine Jüri sukkade kudumistehnika taastamisel. Mitmed küsimused tekkisid alles kudumise käigus ja leidsid vastuse muuseumiesemete teistkordsel vaatlusel.

Kokkuvõttes võib öelda, et selle töö käigus ilmnenud 19. sajandist pärit Eesti sukkade kudumistehniline mitmekesisus on üllatav ning viitab lisaks toonaste kudujate heale värvi- ja mustritajule ka tehnilisele taiplikkusele.

9. KANNA JA VARBAKONSTRUKTSIOONIDE ÕPETAMISE METOODILISED VÕIMALUSED

Iga uurimuse korral on põhjust küsida, mida see meie senistele teadmistele juurde annab ja kas seda saab ka kuidagi kasutada. Loodan, et tehnoloogiliste võtete põhjalik uurimine lisab väärtuslikku teavet ja järelduste tegemise võimalust ka selle valdkonna laiemas plaanis. Aga arvestades silmuskudumise populaarsust ning paljude kudujate soovi teha tuntavalt omamaiseid esemeid, on sellel uurimisel ka praktiline väljund.

Pärandkultuurile on omane kontaktõpe ehk oskuste omandamine otsekontaktide kaudu. Tänapäeval on silmuskudumise võtete loomulik peresisene edasikandumine katkenud, kudumisoskus pole enam hädavajalik ning paljuseid see ei huvitagi. Sellisel juhul on uute oskuste omandamise võimalusteks kooliõpe, koolitused või iseseisev õppimine käsiraamatute, viimasel ajal ka videote abil.

Sellele uurimusele toetudes on koostamisel käsikiri raamatule „Eesti silmuskudumine II. Sukad ja sokid.“ Seeläbi saavad uuesti avastatud tehnilised võtted arusaadavas vormis kättesaadavaks igale Eesti kudumishuvilisele.

Kui vaadata kudumisraamatute valikut piiri taga, siis julgen kudumistehnoloogia õpetamisel eeskuju väärivaks pidada Montse Stanley raamatut „Knitter’s Handbook“. See välimuselt üldse mitte nii atraktiivne, esmakordselt 1986. aastal ilmunud raamat avab väga hästi ka kudumistehnilisi peensusi ning on seetõttu mujal maailmas jätkuvalt populaarne (Stanley 2001). Mõningal määral võib riigiti märgata erinevusi kudumisalase kirjanduse ülesehitusel. Mõnel pool antakse kogu õpetus edasi vaid teksti näol ja välditakse täielikult skeeme. Eestlased on harjunud pigem ülevaatlike skeemide ja joonistega, ning seetõttu on mitmed tõlkeraamatud meile harjumatud.

Tänapäeval, kus pildistamine on muutunud lihtsamaks ja trükitehnilised võimalused paremaks, kasutatakse järjest rohkem ka fotopõhiseid juhendeid. Nende tegemiseks on vaja aga töö käiku pildistada etappidena, mis eeldab kas paljude poolikute esemete ettekudumist või kohapealse fotograafi olemasolu.

Raamatu käsikirja koostamisel olen seadnud eesmärgiks arusaadavate, hästi liigendatud õpetuste koostamise, mis oleksid mõistetavad ka algajale kudujale. Arvestades Eesti kudujate skeemilugemise oskust, olen selle raamatu tarvis lisaks tekstilisele õpetusele teinud mitmetest kannakonstruktsioonidest ka tingmärkide abil üles märgitud kudumisskeemid. Selline lähenemine kanna kudumise õpetamisele on uudne, aga peaks sobima neile, kes tunnevad tingmärke, ega taha lugeda teksti (LISA3).

Et leitud kanna ja varbakonstruktsioonid oleksid selle töö juures vaadeldavad ja ka omavahel võrreldavad, kudusin nende kõigi kohta metoodilised näidised. Et näha kandade kuju ja istuvuse erinevusi, taandasin kõik konstruktsioonid võrdsele silmustearvule (igal vardal 16 silmust). Kudumiseks kasutasin 8/3 maavillast lõnga (LISA 5).

KOKKUVÕTE

Käesolevas magistritöös on muuseumiesemete ja õppekirjanduse põhjal uuritud ja analüüsitud silmuskudumise tehnoloogilisi võtteid ning nende muutumist.

Töö esimeses osas on ülevaade sukakudumise ajaloost, varasematest uuringutest ja tehnoloogia tutvustamisest kirjasõnas. Senised Eesti silmuskudumist kajastavad tööd keskenduvad esemete disainile ja tähenduslikule taustale, kudumistehnika küsimustele on neis vähe rõhku pandud. Kuigi 20. sajandi teisest poolest levinud esemeuurimuse ideoloogia pöörab tähelepanu pigem esemelise kultuurilise mõtestamisele, on pärandtehnoloogia seisukohast oluline esemete struktuuri võimalikult täpne uurimine. Ainult see võib anda võimaluse vanade oskuste kasvõi osaliseks taastamiseks.

Antud töö aluseks on üheksas Eesti muuseumis läbi viidud esemeuurimus, mille käigus uurisin 735 suka kudumise tehnoloogiat – kasvatamise ja kahandamise võtteid ning kanna ja otsa konstruktsioone. Erinevaid kanda saab uuritud sukkade puhul välja tuua 15, kui arvesse võtta ka väiksemaid erinevusi, on tehniliselt üksteisest erinevate sukakandade arv ligi 40. Kuna kannakonstruktsioonide nimetusi on eesti keeles seni kasutusel vaid neli, on töö käigus leitud neile ka nimetused. Mitmete kann- ja otsatüüpide puhul võib märgata nende piirkondlikku levikut ning mõningal määral ka tehnoloogia valikute ajalist muutumist. Kahes väikeses piirkonnas – Jüris ja Häädemeestel – on kootud sukki tavapärasest täiesti erineval moel.

Sukakudumise tehnilise võtete puhul võib oletada välismaiseid eeskujusid. On võimalik, et vahel on käsitsi kududes püütud jäljendada masinkoeliste sukkade välimust.

Eestis on silmuskudumine kuni 20. sajandi teise kolmandikuni olnud tüüpiline pärandoskus, mida õpiti kodus eelmiselt põlvkonnalt. Seetõttu säilisid ka paikkondlikud erinevused kudumise tehnilistes võtetes. Kooliõpikute ja käsiraamatute levimisel hakati suka või soki kudumisel eelistama õpikutes pakutut ning silmuskudumise võtete tehniline mitmekesisus kadus. 20. sajandil ilmunud Eesti kudumisõpikud õpetavad vaid saksakanna kudumist, kuigi varem levinud kandadega sokid on jalas sageli mugavamad.

Praktilise osana kuulub magistritöö juurde leitud kanna- ja otsatüüpide metoodiline kogu, lisaks koopiad erikonstruktsiooniga sukkadest ja tööjuhendite näidised kannatüüpide kudumiseks, mis on üheks osaks tulevasele raamatule „Eesti silmuskudumine II. Sukad ja sokid“.

KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD

Aljasmets, Erna 1971. *Silmuskudumine*. Tallinn: Valgus

Avik, Virve 2007. *Sokiraamat*. Tallinn: AS Ajakirjade Kirjastus

Bender Jørgensen, Lise 2007. *The World According to Textiles. Ancient textiles. Production, Graft and Society*. Oxford: Oxbow Books

Bush, Nancy 2011. *Folk socks. The History ja Techniques of Handknitted Footwear*. Loveland: Interweave Press

Bush, Nancy 2005. *Knitting Vintage Socks*. Loveland: Interweave Press

Bush, Nancy 1999. *Folk knitting in Estonia*. Loveland: Interweave Press

Cornell, Kari (toimetaja) 2011. *Knitting Socks from Around the World*. Minneapolis: Voyageur Press

Dillmont, Therese de 1886. *Encyclopedia of needlework*.

<http://archive.org/stream/encyclopediaofne00dill#page/n3/mode/2up> (12.01.2013)

Ehrmann-Köpke, Bärbel 2010. „*Demonstrativer Müsiggang*“ oder „*rastlose Tätigkeit*“. Münster: Waxmann Verlag GmbH

Ennemustitsel Mulgimaal. *Valimik korrespondentide murdetekste VII*. 2008. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts

Gibson-Roberts, Priscilla A. 1995. *Ethnic Socks & Stockings*. South Dakota: Sioux Falls

Greiner, Sylvia 2011. *Kulturphänomen Stricken*. Weinstadt: Verlag Bernhard Albert Greiner

Haavisto, Eeva 1961. *Tyttöjen käsityöt*. Porvoo, Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö

Hallik, Claire 1957. *Silmuskudumine*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus

Hein, Anne; Liivia Kivilo; Annika Linnas, Kai Malmstein 1997. *Käsitöö. Õpik 5.–6. klassile*. Tallinn: Valgus

Johanson-Pärna, Natalie 1891. *Naesterahva käsitööde raamat. Esimene leht: kunstkudumine varrastega*. Tartu: Trükitud K.A. Hermannini kirjadega

Jõeeste, Kristi 2008. *Artefakt, enesemääratlus, sootsium: riietuse semiootiline analüüs Kihnu kõrde näitel*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool

Kabur, Anu; Anu Pink; Mai Meriste 2010. *Meite Muhu mustrid*. Türi: Saara Kirjastus

Kannike, Anu 1996. Rahvakunstist esemeuurimuse taustal. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLI*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum

Kikas, M 2002. *Seltsid käsitöö arendajana 19.-21 saj. Eestis*. [Diplomitöö] Tallinn: Tallinna Ülikool

Kivilo, Liivia 1991. *Silmuskudumine*. Tallinn: Mats

Konsin, Kalju 1969. *Koekirjalised kindad ja sukad*. Tartu: Eesti Riiklik Etnograafiamuuseum

Konsin, Kalju 1972. *Silmkoeesemed. Eesti Rahvakunst 1*. Tallinn: Kunst

Koskennurmi-Sivonen, Ritva 2009. *Neulonnan perusteet*. Helsingin yliopiston digitaalne arkisto

Kuiss vanal Võromaal elati. Valimik korrespondentide murdetekste VI. 2005. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts

Kutsar, I. 1937. Jüri kihelkonna mehesukk. *Taluperenaine* 1937/2. Tartu: Akadeemiline Põllumajanduslik Selts

Käsitööleht. Aastakäigud 1906–1920. Tartu: Eesti Põllumeeste Selts

Künnapuu, Elli 1940. *Naiskäsitöö talus. Praktiline tööjuhhis maanoorte organisatsiooni tüdrukutele*. Tallinn: Põllutöökoda

Linden, Stephanie van der 2008. *Around the World in knitted Socks*. Loveland: Interweave Press

Lutsepp, Elo; Irina Tammis 2008. *Eesti sokikirjad*. Tallinn: Tammerraamat

Lyffland, Anneke 2005. *A study of 13th-century votic knit fragment*.

<http://www.theinfochief.com/needlework/476/knitting-a-peek-into-the-past/> (12.07.2012)

Manninen, Ilmari 2009 (esmatrükk 1927). *Eesti rahvariiete ajalugu*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum

Matsin, Ave 2010. Varakeskaegse naise sõba rekonstruktsioon Siksali (Siksälä) kalmistu leiu põhjal. *Ilusad asjad*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi arheoloogiakogude osakond

McGregor, Sheila 1984. *The complete book of traditional Scandinavian knitting*. New York: St. Martin's Press

Merkienė, Irena Regina; Marija Pautieniute-Banioniene 1998. *Gloves of Lithuania minor*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas

Minevikupärandid Häädemeekest. Valimik korrespondentide murdetekste VIII. 2012. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts

Nargi, Lela 2011. *Knitting Around the World*. Minneapolis: Voyageur Press

Noss, Aagot 2003. *Frå tradisjonell klesskikk til bunad i Vest-Telemark*. Oslo

Novita sukkalehti 2012. Helsinki: Novita Oy

Pearsall, James 1906. *Illustrated Handbook for Knitting on Silk*. London: Chiswick Press
http://pdf.library.soton.ac.uk/WSA_open_access/00376348.pdf (21.02.2013)

Peets, Jüri 1994. *Vadjapärased kalmed Eestis 9.–16. sajandil*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus

Piiri, Reet 2008. Kudumise koidik. *Ajakiri Käsitöö*. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus

Pink, Anu 2002. *Kudumine IV–IX klass*. Türi: Saara Kirjastus

Pink, Anu 2013 Silmuskudumise põhivõte – kas aadlidaamide graatsia või talutüdrukute kiirus. *Studia vernacula*. (Ilmumisel, LISA 4). Viljandi

Praakli, Aino 2010. *Eesti sokikirjad ilma laande laiali*. Tartu: Elmatar

Põldis, I 1988. *Õppekomplektid soki kudumise õpetamiseks üldhariduskoolis*. [Lõputöö]. Tallinn: Tallinna Ülikool

Rammo, Riina 2005. *Pronksspiraalkaunistused rõivastel Eesti haualeidude põhjal 11. – 14./15. Sajandil*. [Bakalaureusetöö]. Tartu: Tartu Ülikool

Rammo, Riina 2010. Time capsule from the late 17th or early 18th centuries: clothing of a woman from Rabivere bog (Estonia). *Fasciculi Archaeologiae Historicae. From Studies into Ancient Textiles and Clothing*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Rutt, Richard 1987. *A History of Hand Knitting*. London: Batsfor

Saks, Leida 1960. *Mulgi kirikindad ja kirisukad*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus

Salmela, Tuulia. *Asiaa sukista* http://www.ullaneule.net/0206/neuvot_sukkaekstra.html (11.02.2013)

Sarnoff, Allison 2006. *A Brief Examination of Three Pairs of Extant Pre-Seventeenth Century Silk Knit Hose*.

Sirelius, Uuno Taavi 1960. *Suomen kansapukujen historia*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen seura

Stanley, Montse 2001. *Knitter's Handbook. A comprehensive guide to the principles and techniques of handknitting*. Devon: David & Charles

Stricken und andere Handarbeitstechniken 1980. Leipzig: Verlag für die Frau

Summatavet, Kärt 2010. *Minu ajalugu. Kihnu Roosi käsitöökogu*. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia; Tallinn: Varrak; Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus

Sundbø, Annemor, 2001. *Everyday Knitting*. Kristiansand: Torridal Tweed

Žeiere, Irita 2008. *Arheoloogiskās liecības par apģērbu Latvijā 13.-18. Gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs

Tomberg, Riina 2007. *Vatid, troid, vamsad – silmkoelisi kampsuneid Lääne-Eesti saartelt*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia

Turnau, Irena 1991. *History of Knitting before Mass Production*. Warszawa: Institute of the History of Material Culture, Polish Academy of Sciences

Uus, Ingrid 2012. *Noppeid Kihnu Näputööst*. Viljandi: Eesti Loomeagentuur

Vest, Mari 2001. *Käsitöö Eesti koolis 1917-1940*. [Diplomitöö]. Tallinn: Tallinna Ülikool

Vetsa, Karin 2011. *Jüri kihelkonna silmkoeliste kiiluga sukkade mustrid ja valmistamise tehnoloogia 19. sajandil – 20. sajandi alguses*. [Seminaritöö]. Viljandi: Viljandi Kultuuriakadeemia

Värv, Ellen 2008. Riietumine ja rahvarõivad. *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS

Weldon's Praktikal Needlework, 1886-1910. London. Koopia Dakota Prairie Treasures kaudu.

Allikad

Richard Rutt'i vanade kudumisraamatute digitaliseeritud kogu
<http://www.southampton.ac.uk/library/ldu/wsa.html> (12.07.2012)

The Metropolitan Museum of Art digitaalne kogu
<http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/80029746> 19. (28.01.2013)

Victoria and Albert Museum digitaalne kogu <http://www.vam.ac.uk> (13.02.2013)

Digitalt Museum (Rootsi muuseumite digitaalne kogu) <http://www.digitaltmuseum.se>
(02.03.2013)

Soome muuseumite digitaalne kogu
<http://suomenmuseotonline.fi/en/selaa?freetextSearch=sukat&action=search> (02.03.2013)

Eesti Rahva Muuseumi etnograafilise arhiivi materjalid:

EA 59 – Saks, Linda 1956. Lõuna-Sakala silmkoeesemetest.

EA 76 – Konsin, Lehti 1960. Teatmematerjale Juuru, Hageri, Kose ja Jüri kihelkonnast.

EA 216 – Voolmaa, Aino 1957-1960

KV 196

Vestlused:

Sirje Juurikas – 20.07.2012

Külli Kadaste – 23.01.2013

LISA 1	Eesti sukkade uurimistulemused tabelina
LISA 2	Võrdlusmaterjalina kasutatud Rootsi ja Soome muuseumites olevad sukad
LISA 3	Metoodilise materjali näidised
LISA 4	Artikli „Silmuskudumise põhivõte – kas aadlidaamide graatsia või talutüdrukute kiirus“ käsikiri
LISA 5	Praktilised tööd: erinevate sukakandade ja -otste näidised, eritehnoloogiaga kootud Jüri sukad ja Tahkuranna sukad

SUMMARY

The present Master's thesis „Knitting techniques of stockings and socks, their development and local variations in Estonia in 19th and 20th century“ has researched and analysed various knitting techniques and their development on the basis of museum exhibits and study material.

The first part of the thesis presents the overview of the history of knitting stockings, of previous researches and how the techniques have been referred to in relevant sources. The available material that deals with knitting in Estonia focuses mostly on the design and signification of the items, whereas knitting technique issues have been mostly neglected.

The author of the present thesis researched items in nine museums in Estonia, in the course of which she examined the knitting techniques of 735 stockings: the increases and decreases, and the constructions of heels and toes. The research data define 15 different types of heels. However, if even the slightest variations should be taken into account the number of different stocking heel techniques comes close to 40. The heel construction terminology in Estonian language has been so far limited to four, consequently, in the course of the research the author also suggested specific names for them. With several heel and toe types local fashion spread can be noticed and, to some extent, changes in techniques over time. In Jüri and Tahkuranna, two small regions in Estonia the techniques that were used to knit stockings were totally different to what has been regarded traditional.

In stocking knitting techniques also foreign models can be noticed. It is possible that hand knitting tried to copy the look of the stockings knitted by machine now and then.

Knitting in Estonia has been a typical herited skill until the late 20th century. The techniques used to be learned at home by previous generations. That is also the reason why local differences in knitting techniques were retained. With the spread of school textbooks and reference books new knitting techniques became preferable and technical diversity of hand knitting methods disappeared. The twentieth-century knitting textbooks only teach the knitting of the so-called Dutch (in Estonia known as German) heel, even though the earlier popular types are a lot more comfortable to wear.

The present Master thesis includes a practical section as well: a methodological collection of the discovered heel and toe types, in addition to these the copies of stockings with special construction, and examples of knitting instructions for different heel types, which would altogether form a part of the future book „Estonian Knitting Vol.2 Stocking and socks.“